

Lake District, Grasmere Vale

3. ROMANTIČKO SJEĆANJE I PROSTOR

.....

3.1. Fenomenologija sjećanja i tjelesno sjećanje¹

Do sada smo kod Wordswortha prepoznali različite vrste sjećanja (afektivno, traumatsko, sjećanje temeljeno na indicijama i sl.), no nismo govorili o jednom aspektu sjećanja koji je posebno zanimljiv iz perspektive fenomenologije sjećanja i ekološke kritike koja se intenzivno razvijala od devedesetih godina 20. stoljeća do danas. Recentni fenomenolozi sjećanja, Edward S. Casey i Jeff Malpas, oslanjajući se poglavito na radove Heideggera i Bachelarda, govore o značenju mjesta u konstituiranju identiteta pa stoga njihova istraživanja možemo iskoristiti u obogaćivanju interpretacije Wordsworthove sintagme „vremenski lokaliteti“ o kojoj smo govorili u ranijem poglavlju. Naime, upravo su fenomenolozi jasno naznačili da je sebstvo moguće obuhvatiti jedino kroz proučavanje mjesta na kojima je čovjek tijekom svog života boravio ili živio. Ideja ljudskog identiteta koji se vezuje uz pojam mjesta, tj. lokaliteta zasigurno nije ni europski niti zapadnjački fenomen. Međutim, možemo reći da u vrijeme romantizma, mjesto dobiva novu ulogu – ono uz pomoć sjećanja povezuje svakodnevene događaje s osobom koja ih je doživjela. U tom smislu, romantičko sebstvo konstituira se kroz sjećanje kao vremensku i spacijalnu kategoriju. S obzirom da Wordsworthova sintagma „vremenski lokaliteti“, o kojima govori u *Preludiju*, upravo spaja vrijeme i mjesto u pjesničkom umu, konačna ideja sjećanja kao vremenskog procesa i statičnog lokaliteta ključna je postavka

¹ Dijelovi ovog potpoglavlja koji se dotiču Wordsworthove pjesme *Ekскурzija*, objavljeni su pod nazivom „Spatial Memory as Place in Wordsworth’s *The Excursion* and Rousseau’s *Reveries of a Solitary Walker*“. *Romantik: Journal for the Study of Romanticisms* 4 (2015), str. 95-113.

Wordsworthove meditativne poezije.² Edward Casey, američki fenomenolog, na tragu te ideje predložio je sljedeće: „Mjesto je granica i uvjet svih postojećih stvari. To znači da mjesto nije samo lokacijsko ili situacijsko, mjesto pripada samom konceptu ljudske egzistencije. Postojati znači postojati unutar mjesta i biti ograničen njime“.³ Čak i ideja o „skladištenju prošlosti u umu“ aludira na sjećanje kao pjesničko „mjesto obitavanja“.⁴ Kako smo već ranije napomenuli, i John Locke će sjećanje opisati sintagmom „skladište naših ideja“.⁵ U tom smislu reprezentacija sjećanja u empirističkoj filozofiji odmiče se od metafore otiska ili inskripcije na koju nailazimo od Platona nadalje. Sjećanje služi kao mentalna sigurna niša „spremište u kojem se skladište ideje koje će ograničeni ljudski um iskoristiti nekom drugom prilikom“.⁶ Stoga o sjećanju moramo razmišljati neodvojeno od spacijalnosti, ili da citiramo australskog fenomenologa Jeffa Malpasa „sjećanje je uvijek u relaciji s vremenskim i spacijalnim što se nalaze ujedinjeni u mjestu. Sjećanje koje je odvojeno od tijela, pa stoga ne pripada niti jednom mjestu, uopće se ne može nazvati sjećanjem“.⁷ U ovom poglavlju cilj nam je pokazati da Wordsworth izuzetno ci-

² Usp. Eugene Stelzig. *All Shades of Consciousness: Wordsworth's poetry and the self in time* (The Hague/ Paris: Mouton, 1975.), str. 58.

³ Edward Casey. *Getting Back Into Place – Toward a New Understanding of the Place-World* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1993.), str. 15.

⁴ Tintern Abbey, memory as a dwelling-place, stih 140.

⁵ This is Memory, which is as it were the Store-house of our Ideas. For the narrow Mind of Man, not being capable of having many Ideas under View and Consideration at once, it was necessary to have a Repository, to lay up those Ideas, which at another time it might have use of. But our Ideas being nothing, but actual Perceptions in the Mind, which cease to be anything, when there is no perception of them, this laying up of our Ideas in the Repository of the Memory, signifies no more but this, that the Mind has a Power, in many cases, to revive Perceptions, which it has once had, with this additional Perception annexed to them, that it has had them before“ (John Locke *An Essay Concerning Human Understanding*, London & Vermont: Everyman's Library, 1977., str. 69).

⁶ Vidi John Locke. *An Essay Concerning Human Understanding* (London & Vermont: Everyman's Library, 1977.), str. 69.

⁷ J.E. Malpas. „The Remembrance of Place“. <http://jeffmalpas.com/wp-content/uploads/2013/03/The-Remembrance-of-Place.pdf>.

jeni odnos prema mjestu koji proizlazi iz navike, a u tome veliku ulogu igra tjelesno sjećanje. Iako i u njegovim ranijim radovima, kao što su „An Evening Walk“, „The Vale of Eastwaite“, „Descriptive Sketches“, „Home at Grasmere“, pa i u čitavom *Preludiju* s važnim „vremenskim lokalitetima“, mjesto zauzima važno značenje, ovdje se želimo posvetiti pjesmi koja pripada njegovim kasnijim ostvarenjima, a trebala je biti dijelom nikad dovršenog *Pustinjaka – Ekskurziji* (1814).⁸

Ekskurzija uvelike podsjeća na tzv. „lokodeskriptivnu poeziju“ Wordsworthovih prethodnika, pjesnika poput Johna Denhmana, Richarda Jagoa ili Johna Dyera,⁹ čije pjesme koriste estetiku pitoresknog kako bi progovorile o specifičnom engleskom krajobrazu i pridodale mu moralne osobine, često s jasnom političkom porukom. Međutim, kod pjesnika 18. stoljeća, kao što je primjerice Thomas Gray,¹⁰ takva se „lokodeskriptivna poezija“ razvila u drugačiji tip poezije koji će u razdoblju romantizma, a poglavito s Coleridgeom i Wordsworthom, doživjeti svoj vrhunac. Riječ je o novom poetskom žanru koji će M. H. Abrams nazvati „uzvišenom romantičkom lirskom pjesmom“ („The Greater Romantic Lyric“).¹¹ Karakteristika je tog novog žanra, u

⁸ U knjizi *Wordsworth's Poetry, 1787-1814* ((New Haven and London: Yale University Press, 1964.), Geoffrey Hartman tvrdi da je *Ekskurzija* dugo bila zapostavljena Wordsworthova pjesma iz razloga što je njezina vrijednost bila upitna, a mnogi su je smatrali drugorazrednim ostvarenjem velikog pjesnika. I sâm Hartman naime kaže da je *Ekskurzija* puno slabije pjesničko ostvarenje od *Preludija* jer čitatelju ne nudi nikakvu viziju – često se približava nekom dramatičnom trenutku, no nikad ga do kraja ne može obuhvatiti. Međutim, mnogi su kritičari kasnije ustvrdili da je o Wordsworthu kao romantičkom pjesniku nemoguće govoriti bez uzimanja u obzir i ove pjesme koja je označila kraj njegove produktivne faze (vidi npr. David Simpson. *Wordsworth's Historical Imagination: The Poetry of Displacement*, New York and London: Methuen, 1987.).

⁹ Vidi npr. „Cooper's Hill“ (1642.) Johna Denhmana, „Edge Hill“ (1767.) Richarda Jagoa i „Grongar Hill“ (1726.) Johna Dyera.

¹⁰ Vidi npr. njegovu pjesmu „Ode on a distant prospect of Eaton College“ (1747.).

¹¹ M. H. Abrams: „Structure and Style in the Greater Romantic Lyric“. *Romanticism: Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*. Michael O'Neill and Mark Sandy (ur.) (New York: Routledge, 2006.)

odnosu na prethodnu „lokodeskriptivnu poeziju“, da je opis prirode manje važan u odnosu na pjesničku meditaciju, tj. pjesnikovu emocionalnu krizu koju doživljava okružen pitoresknim krajolikom.¹² Tom će se idejom kasnije poigrati i poststrukturalisti za koje vremenska dimenzija sjećanja igra veću ulogu od one spacijalne dok lokalitet ostaje nespecifičan i univerzalan. Tako će, primjerice, Paul de Man reći da romantičari, počevši s Rousseauom, propitkuju ontološki prioritet objekta opažanja te da romantička svijest igra važniju ulogu od samog objekta percepcije.¹³ Za poststrukturaliste, naime, poezija tek s Wordsworthom dobiva svoj subjekt – unutarnja previranja i krize samog pjesnika. Wordsworth nas je, uostalom, i sam upozorio da vjerodostojni opisi prirode, iako nužni, nisu dostojna tema njegove poezije. Međutim, dok pjesme poput „Opatije Tintern“ ili „Ode besmrtnosti“ pripadaju novom romantičkom žanru o kojem govori M. H. Abrams, gdje pjesnički um igra daleko veću ulogu od prirode koja ga okružuje (iako sam naslov pjesme „Opatija Tintern“ proturječi toj tvrdnji!), *Ekskurzija* se nalazi na razmeđi između prije spomenute „lokodeskriptivne poezije“ i „uzvišene romantičke lirske pjesme“. Iako je riječ o epskoj pjesmi koja se sastoji od ukupno devet knjiga, pisanoj dobro poznatim Wordsworthovim meditativnim slobodnim stihom,¹⁴ u njoj se isprepliću krajolici Lake Districta i meditacije likova koji govore o ljudima iz tog kraja, njihovim patnjama i ustrajnosti unutar društva u kojem žive.

U Predgovoru *Ekskurziji* Wordsworth kaže da se „povukao u svoje rodne planine“ kako bi napisao filozofsku pjesmu o vlastitom umu.¹⁵ Već na uvodnim stranicama pjesnički um i lokalitet se stapaju i njegov „glas najavljuje/ Kako se izvrsno individualni um (...) i vanjski svijet/ preklapaju: – i kako se izvrsno također

¹² Ibid., str. 694.

¹³ Usp. Paul de Man. „Intentional Structure of the Romantic Image“. *The Rhetoric of Romanticism* (New York: Columbia University Press, 1984.), str. 137.

¹⁴ Wordsworthov slobodni stih razlikuje se od njegovih prethodnika poput Shakespearea i Milтона jer je spor i izrazito meditativan.

¹⁵ Preface, *The Excursion* (London: Simpkin, Marshall and Co.; Windemere: J. Garnett, 1856.), str. 1.

– (...) vanjski svijet preklapa s umom“ (62-68).¹⁶ S obzirom da je upravo ljudski um glavno žarište iskustva za Wordswortha i na temelju svega do sad rečenog o sjećanju, postavlja se pitanje imamo li pravo tvrditi da je Wordsworth „pjesnik prirode“, a da pod pojmom prirode imamo na umu scene prirodnih ljepota, zelenih površina ili specifičnih prirodnih lokaliteta. Nadalje, možemo li tvrditi da priroda u *Ekskurziji* postoji jedino kao pojam unaprijed obuhvaćen pojmom ljudske kulture?¹⁷ Wordsworth u svojim pjesmama pokazuje detaljno poznavanje Lake Districta, kao i emotivan odnos prema njemu. S obzirom da je svakodnevno pješačio kilometre po brežuljcima oko Grasmerea, sve priče koje je čuo od susjeda, sva razmišljanja i razgovore koje je načuo, u poeziji će povezati sa svojim rodnim krajem.¹⁸ *Ekskurzija* u tom smislu obiluje toponimima koji pokazuju pjesnikovu želju da pripada mjestu na kojem živi (Hawkshead, the Esthwaite Water, Borrowdale, the Bowder Stone, jezero Langdale, Grasmerska dolina). Ako, dakle, uzmemo poststrukturalističku ideju „nespecifičnog lokaliteta“ kao osnovnu paradigmu romantičkog pogleda na mjesto, mogli bismo propustiti činjenicu da je krajolik u kojem je Wordsworth živio više od neživog, indiferentnog i nespecifičnog okruženja – riječ je naprotiv o vrlo specifičnom mjestu koje ima snagu utjecati na um jednaku snazi koju posjeđuje protjecanje vremena.

Kad je pisao *Pustinjaka* (sam naslov nam puno govori), Wordsworth je morao živjeti sâm u planinama Lake Districta i zato ni malo ne čudi da je jedan od protagonista u *Ekskurziji*, završnom

¹⁶ „(...) while my voice proclaims/ How exquisitely the individual Mind (...) to the external World/ Is fitted: - and how exquisitely, too - (...) - The external World is fitted to the Mind“ (62-68) Preface, *The Excursion* (London: Simpkin, Marshall and Co.; Windemere: J. Garnett, 1856.), str. 4.

¹⁷ Laurence Coupe tvrdi da je književna kritika koja prethodi ekokritičkim čitanjima Wordswortha počinila grijeh protiv Wordsworthove poezije pretpostavljajući da je priroda za Wordswortha prije svega vezana uz pojam kulture jer ju on humanizira, tj. antropomorfizira (vidi Laurence Coupe (ur.) *The Green Studies Reader – from Romanticism to Ecocriticism*. London and New York: Routledge, 2004., str. 2).

¹⁸ Usp. Geoffrey Hartman. *Wordsworth's Poetry, 1787-1814* (New Haven & London: Yale UP), str. 299.

dijelu *Pustinjaka*, Lutalica, inačica samog pjesničkog subjekta.¹⁹ Riječ je o dramskoj pjesmi koja prati četiri glavna protagonista: Pjesnika, Lutalicu, Usamljenika i Svećenika. Njihovi razgovori usmjereni su prema problemima s kojima se susreće Usamljenik te ga ostala trojica pokušavaju razuvjeriti u njegovim životnim razočaranjima – gubitku obitelji, nedostatku vjere u ideale Francuske revolucije, osjećajem da religija ne može odgovoriti na neka ključna pitanja te da ljudski rod ne teži moralnom suživotu s drugima. Ova duga i prilično depresivna pjesma u odnosu na svjetliji *Preludij*, pretvara se naposljetku u razgovor s mrtvima – svećenik će pokušati smiriti Usamljenika idejom da je svaki čovjek vrijedan dio zajednice, pa čak i onda kad o tome svjedoči samo epitaf na njegovom grobu.

Wordsworthovu opsesiju usamljenim ljudima susreli smo i ranije, a ideja „usamljenog šetača“ svakako evocira Rousseaua i njegove *Sanjarije usamljenog šetača* (1782.) u kojima se Rousseau gotovo hvali činjenicom da svakodnevno šeće po prirodi, i to potpuno sâm. Tijekom 18. stoljeća usamljenik gotovo uvijek upućuje na svećenika u samostanu, a prosvjetiteljski filozofi ih ismijavaju. Kad Diderot piše *Redovnicu*, on želi pokazati posljedice izolacije u samostanu s vrlo jasnom porukom da je čovjek društveno biće i da mu izolacija može ozbiljno naškoditi. Diderot će reći da u čovjeku koji traži izolaciju ima nešto zlo i naopako, ali Rousseau će se takvom stavu strogo usprotiviti. Za njega je izolacija čovjeka u prirodi blagotvorna za njegov um, a tako će se osjećati i Wordsworth.

Povrh toga, u Prvoj knjizi, pjesnik dolazi do urušene kuće i susreće Lutalicu koji se odmara u hladovini. Lutalica mu tada priča priču o svom djetinjstvu u Hawksheadu, gradiću pokraj jezera Esthwaite (što nas odmah upućuje na pjesnikovo djetinjstvo provedeno u tom kraju i činjenicu da je osnovnu školu završio upravo u Hawksheadu) i potom nastavlja pričom o ženi koja je posljednja živjela u toj urušenoj kući. Riječ je o Margaret, sirotici koja je umrla nakon što je izgubila muža i dvoje djece. Cijela

¹⁹ Lutaličino odrastanje u prirodnom okruženju identično je pjesnikovom odrastanju u Lake Districtu, a nekoliko je strofa iz prvih dijelova *Ekскурzije* uvršteno u verziju *Preludija* iz 1850. g.

je priča o Margaret i njezinoj urušenoj kući zapravo trebala biti odvojenom pjesmom (tako ju je izvorno zamislio Wordsworth), kako će nam kasnije pokazati Jonathan Wordsworth koji je pjesmu rekonstruirao i objavio odvojeno od *Ekskurzije* pod nazivom „The Ruined Cottage“ („Urušena koliba“).²⁰ Takve životne priče ljudi koji obitavaju u Lake Districtu glavna su okosnica *Ekskurzije*, a pjesnik je suočen s teškim životnim uvjetima seljaka u planinama i njihovoj ljubavi prema zemlji na kojoj žive. Svaki je stanovnik Lake Districta stvorio neraskidivu vezu sa svojom rodnom grudom, i kako će nam pokazati Litalica, ovdje čak i stijene govore:

(...) Vidim ovdje, uokolo
 Stvari koje ti ne možeš vidjeti: mi umiremo prijatelju;
 I ne samo mi, nego i ono što je svaki od nas volio
 I cijenio u svom posebnom kutku zemlje
 Umire s njim, ili se mijenja; i vrlo brzo
 Nema spomenika da obilježi ono dobro što postoji.

(...)
 I bešćutne stijene, nisu jalove – jer govore,
 Prizivajući, glasom što
 Sluša jaku kreativnu snagu
 Ljudske strasti (...)
 (...) Pored tog izvora sam stajao,
 I gledao u vodu sve dok nismo osjećali
 Jednu tugu, oni i ja.

(*Ekskurzija*, Knjiga prva, 504-509; 512-515; 518-520)

(...) I see around me here
 Things which you cannot see: we die, my friend;
 Nor we alone, but that which each man loved
 And prized in his peculiar nook of earth
 Dies with him, or is changed; and very soon
 Even of the good is no memorial left.
 (...)

²⁰ O ovoj će pjesmi još biti više riječi.

And senseless rocks; nor idly – for they speak,
 In these their invocations, with a voice
 Obedient to the strong creative power
 Of human passion.

(...)

(...) Beside yon spring I stood,
 And eyed its waters till we seem“d to feel
 One sadness, they and I. (...)

(*The Excursion*, Book I, 504-509; 512-515; 518-520)

Riječ je o uobičajenom inzistiranju Wordswortha na „spajajućem i spojivom“ („the fitting and the fitted“, kao što će naglasiti u Predgovoru *Ekskurziji*) – pjesnikov um spaja se s vanjskim svijetom i vanjski svijet uzvraća reflektirajući njegov um. Međutim, u *Ekskurziji*, vanjski svijet postaje sasvim određeno mjesto – poseban kutak zemlje, stijena ili izvor. Mjesto tako postaje i granica ljudskog postojanja i uvjet da bi se život mogao odvijati. Kao što će naglasiti fenomenolozi, postojati znači biti ograničen mjestom, a mjesto je važan konstitutivni dio našeg sjećanja. Margaret i njezina obitelj više ne žive u urušenoj kući (njihovo vrijeme je prošlo) ali Lutalčin imaginativni iskorak prema onome što je moglo biti da su preživjeli, prizivanje prošlosti i sjećanje na mjesto opstaju. Nadalje, Edward Casey će ustvrditi da su imaginacija, sjećanje i mjesto tri komplementarne stavke, a sve su od presudne važnosti za Wordswortha. Usprkos svojoj svakodnevnoj Prometejskoj patnji, Margaret se nije mogla odvojiti od svog mjesta – živjela je „odvažno i usamljeno/ Sve dok joj se kuća pod snijegom, ledom i kišom / nije počela urušavati „, no ona je i dalje „voljela to otužno mjesto“.²¹ Kasnije, kako pjesnik i Lutalica nastavljaju svoj put kroz Lake District, pjesnik kaže kako je o svakoj kolibi i kući koju su vidjeli, Lutalica mogao ispričati cijelu priču oslanjajući se upravo na sjećanje što ga je pobudilo određeno mjesto. *Ekskurzija* tako postaje pjesma epskih proporcija o značenju onih mjesta koja bude sjećanja.

U Drugoj knjizi Lutalica susreće svog prijatelja Usamljenika. Usamljenik očekivano živi potpuno sâm u maloj dolini, ali viso-

²¹ *The Excursion*, Knjiga prva, stihovi 946-952.

ko usred planinskih lanaca. Kad mu umru žena i dvoje djece, te izgubi vjeru u društvene promjene i političku opravdanost istih, on postaje pustinjač i izbjegava svaki kontakt s ljudima. Njegova je kuća ostala jedina u tom kraju i okružena je obradivom zemljom. Usamljenik svoju kuću naziva „mojim posjedom, mojom ćelijom, mojom izoliranom kolibom“ i voli ju više od svega. Poput Margaret i Usamljenik postaje dijelom svoje male, tamne izbe. Ona je svakako slika i prilika njega samog i njegovog života, no s obzirom da je riječ o pustinjakovoj kolibi, ta koliba gotovo postaje arhetip, poput kolibe iz neke legende (u Bachelardovom smislu).²² Slika takve kolibe i njenog jedinog stanovnika, vraća nas na prapočetak i upućuje na iskustvo „centralizirane usamljenosti“ koja je pustinjačova, ali istovremeno i naša. Usamljenik upravo nalazi da je esencija njegova života samoća: „Stanuješ sam/ Hodaš, živiš, razmišljaš sam“.²³ Pjesnik ga sluša i sve taloži na „tihe obale sjećanja“ tako da može osnažiti svoj ranjeni duh i obnoviti svoj um za nadolazeća iskustva. Već smo i ranije vidjeli da jednostavnost ruralne sredine i netaknuta priroda služe kao njegova moralna uporišta, ali u *Ekskurziji* ta su uporišta primarno u ljudima. Wordsworth je duboko vjerovao da je zemlja dragocjena i da priroda mora ostati netaknuta, vjerovao je u snažnu moć krajolika i u skladan suživot čovjeka i prirode. U tom smislu, u ovoj je pjesmi priroda za njega više od lingvističkog konstrukta koji služi hegemoniji imaginacije nad objektom percepcije. Povrh toga, mjesto ovdje postaje više od poznatog lokaliteta, ono postaje „integralnim dijelom same strukture i opstojnosti iskustva“.²⁴ Priroda ili krajolik postaje više od okoliša, tj. organskog totaliteta, ona postaje jedinstvena ontološka zajednica.

Na Wordsworthovu poeziju bismo mogli primijeniti sintagmu „Proustov princip“ koju upotrebljava J. E. Malpas govoreći o poveznici između mjesta i identiteta u *Potrazi za izgubljenim*

²² Vidi Gaston Bachelard. *Poetics of Space* (Boston Massachusetts. Beacon Press Books. 1994. [1958.]), str. 31.

²³ *The Excursion*, Knjiga četvrta, stihovi 598-600.

²⁴ J.E. Malpas. *Place and Experience: A Philosophical Topography* (Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press. 1999.) str. 31. Ovakva razmišljanja nalazimo i u djelu Martina Heideggera.

vremenom (*À la recherche du temps perdu*; 1913.-1927).²⁵ Naime, Malpas govori o ideji da su mjesta i ljudski identiteti neraskidivo povezani na način da mjesta poprimaju ljudsku osobnost, dok čovjek poprima određenu osobnost unutar svog odnosa s određenim mjestom.

U drugoj polovici 18. stoljeća, industrijalizacija počinje uništavati prirodni okoliš i mjesta se polako počinju mijenjati. Priroda se najviše mijenja pod uplivom bogatih zemljoposjednika kojima primarni interes nije ostaviti što veće dijelove zemljišta na upotrebu seljacima, već je ograditi i proglasiti vlastitom. Wordsworth je svjestan intervencije bogatih kapitalista koji iz gradova polako prodiru u ruralne krajeve, a njihovo „ograđivanje zemljišta“ (*enclosures*) Karl Marx je u prvom tomu *Kapitala* (1867.g.) nazvao „parlamentarnom vrstom pljačke“. Naime, engleski je parlament od 15. stoljeća sustavno izglasavao zakone kojima se ograđivala zajednička zemlja, što je bio oblik agrarnog kapitalizma, a taj je proces dostigao svoj vrhunac upravo u 18. stoljeću. E. P. Thompson ograđivanja zemljišta nazvao je drastičnim nametanjem kapitalističkih proizvodnih odnosa ruralnim krajevima,²⁶ a ograđena zemlja često je bila označena znakom o zabrani prolaska za težačke. Naime, novopečeni vlasnik zemljišta znakovima zabrane prolaska signalizirao bi da zemljište sada pripada njemu, a da su seljaci, donedavno težaci na toj istoj zemlji koji su zemljište smatrali zajedničkim dobrom, sada obični, nepoželjni stranci.²⁷ Takve promjene u prirodnom okolišu, uzrokovane agrarnim kapitalističkim odnosima, uvelike su utjecale na ljudsku psihu – seljaci su preko noći mogli ostati bez ikakvih prihoda i mnogi su bili prisiljeni posao potražiti u gradovima. Ovdje nije riječ samo o poništavanju prava na zajedničku zemlju tj. običajnog prava, već i o gubitku onoga što će E. P. Thompson nazvati „običajna svijest“ - ideji da svatko ima pravo koristiti zemlju te je ona „naša“, a ne „moja“.

²⁵ Ibid., str. 189.

²⁶ Vidi E. P. Thompson. „Custom, Law and Common Right“, u: *Customs in Common*, (London, New York: Penguin Books, 1993.), str. 97-184.

²⁷ O „ograđivanju zemljišta“ i posljedicama istog za obične ljude govore pjesnici poput Goldsmitha „Deserted Village“ ili pak Johna Clarea „Elosures“, „The Mores“, „The Lamentations of Round-Oak Waters“ itd.

Iako Wordsworth u svojim pjesmama nikada direktno ne adresira problem ograđivanja zemljišta,²⁸ znamo da primjećuje promjene u svom ruralnom okruženju: nestanak seoskih putova koje zamjenjuju široke ceste, odlazak radne snage prema većim gradovima, napuštena seoska domaćinstva i siromaštvo onih koji se teško nose s promjenom što zahvaća selo. Uostalom, mnogi dijelovi *Ekskurzije* govore o strahu samog pjesnika od promjene. Rođenjem velikog grada, okoliš se neupitno mijenja, a priroda polako nestaje, a Wordsworth žalosno kaže:

Staza što slabo je označena, neutaban put za zapregu,
 I dugačak potopljen put (...)
 Nestaju – progutale su ih velike ceste,
 Što lako i smjerno, probijaju tminu
 Najudaljenijih gudura Engleske. Zemlja je posudila
 Svoje vode, zrak svoje povjetarce; a prometna jedra
 Klize u neprestanom komešanju,
 Sjajeći u niskoj, šumovitoj dolini,
 Ili na visokim stranama golih planina.
 U međuvremenu, pod palicom industrijskog razvoja
 Kako li se brzo i temeljito događa promjena!
 (*Ekskurzija*, Knjiga osma, 109-119)

The foothpath faintly mark'd, the horse-track wild,
 And formidable length of splashy lane, (...)
 Have vanish'd – swallowed up by stately roads,
 Easy and bold, that penetrate the gloom
 Of Englands farthest glens. The earth has lent
 Her waters, air her breezes; and the sail
 Of traffic glides with ceaseless interchange,
 Glistening along the low and woody dale,
 Or on the naked mountain's lofty side.
 Meanwhile, at social industry's command,
 How quick, how vast an increase!"
 (*The Excursion*, Book 8, ll. 109-119)

²⁸ Jedino u pjesmi „Michael“ govori o seljakovom gubitku zemlje, ali bez šireg društvenog konteksta (vidi str. xy).

Nakon ovih stihova, pjesnik opisuje muškarce, mladež, žene i majke te djecu što odlaze na posao u tvornicu da bi cijeli dan radili pod neprirodnim svjetlima te „osvijetljene hrpe“ što predstavlja grad. Njihov „neprekidan rad“ upravo je dijelom svakodnevnih rutine koja je surovija od ljudskih patnji u vrijeme rata. Tvornica je tako jedini „hram“ u koji odlaze ponuditi „vječnu žrtvu“ svom gospodarstvu-kapitalistu.

Wordsworthov strah od promjene vidljiv je uostalom i u činjenici da je spriječio prodor željeznice u Lake District i do danas sačuvao taj dio Engleske od pretjeranog prometa.

Naime, glavnom je uredniku dnevnih novina *Morning Post* (konzervativne novine što su izlazile od 1772. do 1937. g. kad ih preuzima *The Daily Telegraph*) poslao dva pisma pišući o problemu željeznice što se trebala izgraditi u Lake Districtu i proći kroz Kendal i Windermere.

Ta su dva pisma bila ključna u odluci vlasti da odustane od gradnje željeznice od Kendala do Low Wooda, u samoj blizini Windermerea. Wordsworth je doista poput vidovitog „eko aktivista“ spasio cijelo područje od dolaska željeznice koja bi narušila izgled Lake Districta. Ljudi iz tog kraja dan danas tu gestu smatraju velikim Wordsworthovim doprinosom očuvanju okoliša. U tom smislu ne iznenađuju riječi Litalice pri kraju *Ekskurzije*:

Žalujem s tobom, kad pogledam tamnu stranu
Ovih velikih promjena; uočavam
U snažnim iskušenjima tih unosnih vještina
Takvo nasilje što se vrši nad prirodom i prisiljava
Ozlojeđenu snagu da pronade opravdanje;
Jest, da osveti svoja prekršena prava,
Zbog uništene Engleske.

(*Ekskurzija*, Knjiga osma, 153-159, moj kurziv)

With you I grieve, when on the darker side
Of this great change I look; and there behold
Through strong temptation of those gainful arts
Such outrage done to nature as compels
The indignant power to justify herself;

Yea, to avenge her violated rights,
For England's bane.

(*The Excursion*, Book VIII, ll. 153-159)

U kontekstu „nasilja što se vrši nad prirodom“, Wordswortha možemo nazvati „zelenim pjesnikom“ jer su njegova djela prožeta nostalgijom za prirodnim resursima koji se naveliko iskorištavaju. Dovoljno je danas prošetati brdima Lake Districta i uočiti da ona nisu pokrivena šumama jer su mahom uništene – ogoljele planine prekrivaju tek nisko raslinje i mahovina koji s godišnjim dobima mijenjaju svoje boje. Između ostaloga, Wordsworth je morao svjedočiti i devastaciji prirodnih resursa svog kraja. Taj žal za prošlošću kad su stvari bile drugačije, dobro je opisao Edward Casey rekavši da:

nostalgija nije samo vrsta žalovanja za prošlim vremenima; to je i žalovanje za izgubljenim mjestima, mjestima u kojima smo nekada boravili, a više ih ne možemo posjetiti (mjesto našeg djetinjstva su nam posebno draga i naše je sebstvo vezano najčešće za nekoliko hektara zemlje) (...) Individualno i kolektivno sebstvo izrasta iz mjesta na kojima smo odrastali i kroz koja smo putovali, te ta mjesta zrcali.²⁹

Ne smijemo zaboraviti da je Wordsworth primarno bio pjesnik-pješak. Naime, kad je smišljao stihove, to je uvijek činio u prirodi, kao što će potvrditi dnevnik njegove sestre Dorothy.³⁰ William Hazlitt je također primijetio da je Wordsworth uvijek birao točno određene putove, što je ostavljalo traga na njegovu tematski i kompozicijski jasno određenu poeziju: „Kad god je mogao, Wordsworth je pisao šetajući gore-dolje po nekom šljunkovitom putu ili mjestu koje nije imalo prepreka, pa je time odgovaralo kontinuitetu njegovog poetskog izričaja“.³¹

²⁹ E.S. Casey. *Getting Back into Place. Getting Back Into Place – Toward a New Understanding of the Place-World*. (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1993.), str. 37-38.

³⁰ Vidi Wordsworth, William and Dorothy Wordsworth. *Home at Grasmere – Extracts from the Journal of Dorothy Wordsworth and from the poems of William Wordsworth* (England, USA, Australia, Canada and New Zealand: Penguin Books Ltd. 1960.).

³¹ Vidi William Hazlitt: „My First Acquaintance with Poets“, u: *Twenty-two Essays of William Hazlitt*. Arthur Beatty (ur.) (London, Bombay and Sydney: George G. Harrap & Co. Ltd., 1920.), str. 16.

Coleridge je, za razliku od Wordswortha, uvijek šetao novim putovima, ne znajući gdje će završiti i hoće li se izgubiti. Tako i Coleridgeova poezija često nema jasan fokus i ostavljena je u fragmentarnom stanju. Wordsworth je doslovce prehodao Lake District i Somerset (Quantock Hills su smješteni upravo u toj jugozapadnoj regiji Engleske) uzduž i poprijeko, a De Quincey kaže da je njegov omiljeni pjesnik do 1830.g. „propješačio udaljenost od 175 do 180 tisuća engleskih milja“, što je za Wordswortha bio „oblik fizičkog napora koji je zamjenjivao vino, žestoka pića i sve druge stimulanse (...)“.³² Upravo zbog svoje potrebe za fizičkim kretanjem i neposrednim doživljajem prirode, Wordsworth se opetovano vraća prirodnom okruženju u kojem osjeća zadovoljstvo i sreću. Za njega je osjećaj sreće neupitno vezan uz osjećaj smirenosti, a takav duševni mir moguće je postići jedino ustaljenim navikama na nekom dragom mjestu.³³ Ustaljene navike na selu proizlaze iz svakodnevnog ponavljanja istog fizičkog posla, pa je na taj način navika vezana uz naše tijelo. Koliko se god čudnim može činiti što Wordswortha opisujemo kao „fizičkog pjesnika“, *Ekskurzija* nam otkriva čovjeka koji je svjestan svog fizičkog bića i sposobnosti prisjećanja kroz obavljanje fizičkog posla.

Fenomenolozi će pak govoriti o tjelesnom sjećanju i tvrditi da naša tijela pamte. Možemo se prisjećati *u* tijelu, *uz pomoć* tijela i *kroz* njega.³⁴ Granica koju zauzima tjelesno sjećanje nalazi se između našeg uma i mjesta.³⁵ Već smo ranije pokazali koliko su tijelo i sjećanje povezani u srednjovjekovnoj misli i koliko ta povezanost opstaje u empirističkoj filozofiji.³⁶ Henri Bergson je

³² Thomas De Quincey: *Recollections of the Lakes and the Lake Poets*, David Wright (ur.) (Harmondsworth and New York, 1970.) str. 135, citirano u: Jonathan Bate. *Romantic Ecology* (London and New York: Routledge, 1991.), str. 49.

³³ Vidi *The Excursion*, Knjiga treća: „He fled; but, compass'd round by pleasure, sigh'd/ For independent happiness; craving peace,/ The central feeling of all happiness“ (385-387).

³⁴ Edward S. Casey. *Remembering: a Phenomenological Study* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000.), str. 147.

³⁵ *Ibid.*, str. 180.

³⁶ Zanimljivo je da su probavni organi oduvijek bili povezani s mogućnošću memoriranja. Primjerice, samostanski običaji u srednjem vijeku nalagali su da se čita uz obrok kako bi osoba „probavila“ knjigu jednako

bio prvi filozof koji je osobitu pozornost posvetio tjelesnom sjećanju, no on je govorio samo o jednom aspektu tog sjećanja, tj. „tjelesno sjećanje koje proizlazi iz ustaljenih navika“ uzeo je kao jedino postojeće tjelesno sjećanje.³⁷ Bergson je, naime, ljudsko tijelo opisao kao stalni „centar aktivnosti“ i kao „uvijek progresivnu granicu između budućnosti i prošlosti“.³⁸ Edward S. Casey je u tom smislu dodao da „sjećanje ne može biti samo vremenska kategorija jer bi to značilo da je sjećanje bestjelesno“.³⁹ Sjećanje se nadaje kao nešto više od pukog ponavljanja prošlosti, s obzirom da „osobni identitet“ i sve što čini osobni život čovjeka zapravo proizlazi iz tjelesnog sjećanja.

Wordsworthovo pješčenje Lake Districtom budi sjećanje na druge ljude koji su živjeli u tom kraju. Osim ljudi, on se sjeća i mjesta na kojima su živjeli, i to sjećanje je vrlo „tjelesno“ – intimna veza između sjećanja i mjesta ostvarena je kroz ljudska tijela: pjesnikovo vlastito tijelo, ali i tijela njegovih sunarodnjaka.

---

uspješno kao što probavlja hranu (vidi Mary J. Carruthers. „From the Book of Memory-A Study in Medieval Culture“, u: *Theories of Memory*. M. Rossington and Anne Whitehead (ur.) (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007., str. 50-58). U svom važnom *Ogledu o ljudskom razumu* (1690.) Locke govori o memoriji kao sposobnosti koja ovisi o našem tijelu: „The pictures drawn in our Minds, are laid in fading Colours; and if not sometimes refreshed, vanish and disappear. How much the Constitution of our Bodies, and the make of our animal Spirits, are concerned in this; and whether the Temper of the Brain make this difference, that in some it retains the Characters drawn on it like Marble, in others like Free-stone, and in others little better than Sand, I shall not here enquire, though it may seem probable, that the Constitution of the Body does sometimes influence the Memory; since we oftentimes find a Disease quite strip the Mind of all its Ideas, and the flames of a Fever, in a few days, calcine all those Images to dust and confusion, which seem'd to be as lasting, as if grav'd in Marble“ (str. 71).

³⁷ Edward S. Casey naglašava kako se od Platona do Kanta nitko od filozofa nije sustavno pozabavio tjelesnom memorijom (vidi poglavlje „Body Memory“ u knjizi *Remembering: a Phenomenological Study*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000.).

³⁸ Vidi Henri Bergson: *Matter and Memory* (New York : Dover Publications, 2004.), str. 5. i str. 88.

³⁹ Vidi Edward Casey, *Remembering: a Phenomenological Study* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000.), str. 182.

Nadalje, Lualica iz *Ekskurzije* bogat je iskustvima i mudročću jer je bio svjedokom napretka i propadanja mnogih obitelji, „njihovih umova i tijela“, kao što će i sam reći. Čak i mrtva tijela govore, govori nam Svećenik u Petoj knjizi: mrtvi koji su sahranjeni na lokalnom groblju, još uvijek su „živi“ u lokalnoj zajednici jer se njihove životne priče prenose s generacije na generaciju i nikada neće biti zaboravljene. Geoffrey Hartman je dobro primijetio da u jednom trenutku „pjesma utone u masivnu komunikaciju s mrtvima i plemenito ushićenje kad se o tome govori iznad njihovih grobova“.⁴⁰ Na taj način naglasak se u Wordsworthovoj pjesmi pomiče s individualnih sudbina na univerzalno pitanje ljudske prolaznosti i snage da se čovjek suoči s najvećim tragedijama, a drugi dio *Ekskurzije* (Knjige V-IX) upravo govori o „živućim epitafima“ i ljudima koje je iz prošlosti prizvao Svećenik.⁴¹ S obzirom da su mjesta važna zbog intersubjektivnih odnosa koji se na njima zasnivaju, ovdje bi nam mogao pomoći koncept „usputnih“ i „bliskih“ ljudskih odnosa, koje je uveo Avishai Margalit, a o kojima je već bilo riječi u prethodnom poglavlju.⁴² Naime, dok su „bliski“ odnosi usidreni u zajedničkoj prošlosti i zajedničkom sjećanju, „usputni“ odnosi proizlaze iz jednostavne činjenice da kao društvena bića težimo uspostavljati odnose s drugima.⁴³ Za Wordswortha je upravo sjećanje „ona poveznica koja spaja bliske odnose“.⁴⁴ Međutim, ono po čemu se Margalitov koncept razlikuje od njegove primjene kod Wordswortha, kao što smo i ranije napomenuli, jest činjenica da njegovo sjećanje obuhvaća i živote pastira, siromaha i lualica, tj. „usputne“ kontakte.⁴⁵ Primjerice, u

⁴⁰ Geoffrey Hartman. *Wordsworth's Poetry 1787-1814*. (New Haven & London: Yale University Press, 1964.), str. 296.

⁴¹ Wordsworth je također napisao niz eseja o epitafima pod nazivom *Essays Upon Epitaphs*. (vidi *Selected Prose*. London and New York: Penguin Books, 1988.), str. 322-371.

⁴² Vidi Avishai Margalit. *The Ethics of Memory* (Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press, 2002.)

⁴³ *Ibid.*, str. 7.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 8.

⁴⁵ Usp. Yu Xiao: „Habit and Moral Enhancement in The Old Cumberland Beggar“, u: *Grasmere 2008: Selected Papers from the Wordsworth-Summer Conference*. Richard Grivil (ur.) (Penrith: Humanities-Ebooks. 2009.), str. 60.

Petoj knjizi *Ekskurzije*, Usamljenik susreće svećenika i priča mu o životu siromašnih iz Lake Districta, a kroz njegove riječi možemo čuti pjesnički glas koji vjeruje da njihov život otkriva najviše moralne istine:

I oni, moguće, najmanje griješe, ti skromni ljudi⁴⁶
 Koje obična potreba primorava
 Da se podvrgnu niskim pobudama razuma;
 Ljudi što, mislim, ne otežavaju si život sumnjama
 I nemaju poriva gledati
 Uzvišene stvari, više nego li im dolikuje,
 Već hodaju posvuda, od jutra do mraka,
 Tim uskim putom, nakon dnevnog rada
 U potrazi za koricom kruha.

(*Ekskurzija*, Knjiga peta, 596-604)

And they perhaps err least, the lowly class
 Whom a benign necessity compels
 To follow reason's least ambitious course;
 Such do I mean, who, unperplex'd by doubt
 And unincited by a wish to look
 Into high objects further than they may,
 Pace to and fro, from morn till eventide,
 The narrow avenue of daily toil,
 For daily bread.

(*The Excursion*, Book V, 596-604)

Nakon ovih stihova slijedi Svećenikov hvalospjev seoskoj jednostavnosti koja podsjeća na Wordsworthove riječi iz Predgovora *Lirskim baladama* (1800.) kada kaže da primarni zakoni ljudske prirode postoje upravo u jeziku običnih ljudi i događajima i situacijama iz njihove svakodnevice o čemu smo ranije govorili.⁴⁷

⁴⁶ Englesku riječ „class“ prevodimo kao „ljudi“ jer upitno je možemo li prije 1820ih govoriti o pojmu klase u engleskom društvu (vidi E. P. Thompson. *The Making of the English Working-Class*, Victor Gollanz Ltd, 1968.).

⁴⁷ „Humble and rustic life was generally chosen, because, in that condition, the essential passions of the heart find a better soil in which they

Možemo reći da „usputni“ odnosi u Wordsworthovoj poeziji postaju bliskiji jedino tijekom seoskog slavlja u *Ekskurziji* kada pjesnik i Lotalica slučajno otkriju udolinu u kojoj živi Samotnjak, Lotaličin prijatelj. Naime, ovdje je moguće uočiti Thompsonovu „običajnu svijest“ ljudi iz iste župe koji se poštujući običaje nastoje zbližiti. Pjesnik i Lotalica žele sudjelovati u seoskom slavlju, privučeni pjesmom koja dopire iz udoline:

Letimično smo pogledali široku udolinu
 I ondje vidjeli grupu ljudi – zašto su se sastali?
 Vesele zvuke glazbe, odjednom smo,
 S oduševljenjem čuli, i znali smo odgovor
 Na postavljeno pitanje; slavili su buđenje prirode
 Što navješćuje proljeće.

(*Ekskurzija*, Knjiga druga, 122-127)

Of the broad vale casting a casual glance,
 We saw a throng of people – wherefore met?
 Blithe notes of music, suddenly let loose
 On the thrill'd ear, did to the question yield
 Prompt answer; they proclaim the annual wake,
 Which the bright season favours.

(*The Excursion*, Book II, 122-127)

Veselje ove grupe ljudi izraz je zajedništva koje osjećaju prema dolini u kojoj žive. Uostalom, Pjesnik i njegovi prijatelji, Samotnjak i Lotalica, tijekom čitavog putovanja kroz Lake District prihvaćeni su riječima i gestama dobrodošlice:

(...) Gostoljubiva hrana
 Iskren razgovor, uljepšali su nam večer:
 Treba li zbunjeni putnik očekivati više?
 No ipak, dobio je više; pogled, misao, srce (...)

(*Ekskurzija*, Knjiga peta, 786-789)

---

can attain their maturity, are less under restraint, and speak a plainer and more emphatic language; (...)" (Preface to the second edition of *Lyrical Ballads* (1800). *Selected Poems and Prefaces*. Jack Stillinger (ur.) Boston: Houghton Mifflin Company, 1965., str. 447).

(...) Hospitable fare,
 Frank conversation, made the evening's treat:
 Need a bewilder'd traveller with for more?
 But more was given; the eye, the mind, the heart (...)
 (*The Excursion*, Book V, ll. 786-789)

To vrijedi za supružnike, Jonathana i Betty Yewdale koje je Wordsworth poznavao (njima je jednom povjerio svoju djecu nakon dulje bolesti koja ja zahtijevala promjenu zraka i okoline) i koji su mu bili više od poznanika. Kako ih je sve češće posjećivao, uspio je proniknuti u njihov karakter, navike i život tih dobrih, skromnih, ali i mudrih ljudi. Priče ljudi koji žive u Lake Districtu „ugravirane“ su u mjesta, a ta činjenica objašnjava Wordsworthovu ideju da je poezija vrsta memorijalnog zapisa kao što ćemo vidjeti kasnije.⁴⁸ Lake District Wordsworthova vremena nije bio neživi kamen kojeg je pjesnikov um oživio, već priroda koja je živa i ima ljudske osobine, te može utjecati na čovjekov rast i pozitivnu promjenu.⁴⁹

Wordsworthova ideja mjesta povezana je s idejom da je ljudski identitet vezan za određene lokalitete na recipročan način: likovi u *Ekskurziji* utječu na svoj okoliš koliko i on utječe na njih. Njihov je identitet stoga ograničen mjestom s obzirom da se identitet razvija u suodnosu s mjestom.⁵⁰ Vidjeli smo da Wordsworth posebnu pažnju poklanja upravo mjestu, jer kroz sjećanje, ono postaje važnim dijelom pjesnikovog identiteta. U tom smislu romantičko sebstvo ne može se razumjeti kao neka supstanca koja je u osnovi njegovih mentalnih stanja, već kao složen sustav radnji i stavova te njegovog odnosa prema prirodi i ljudima – biti svjestan vlastitog identiteta znači biti svjestan vlastitog

⁴⁸ Usp. njegove pjesme „Michael“ i „Poems on the Naming of Places“.

⁴⁹ Usp. Seamus Heaney u eseju „Sense of Place“ koristi sintagmu „humanized and humanizing“ (vidi *Preoccupations – Selected Prose 1968-1978*. London and Boston: Faber & Faber, 1980., str. 131-148).

⁵⁰ Usp. J. E. Malpas. *Place and Experience – A Philosophical Topography* (Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press. 1999.), str. 14-15.

mjesta u svijetu.⁵¹ Wordsworth se vraća u prošlost kako bi povratio izgubljeno vrijeme, ali to postiže „lokalizacijom“ sjećanja: obnavljanjem vremena u prostoru, obnavlja se i njegov život.

The Death of Chatterton (Henry Wallis)

3.2. Sjećanje kao memorijalni zapis⁵²

Kao što smo vidjeli da je *Ekскурzija* prepuna toponimima koji pokazuju ne samo pjesnikovu želju da pripada mjestu na kojem živi već i ustrajna nastojanja stanovnika Lake Districta da prežive i ostanu na mjestu koje u njima budi osjećaje sve do kraja, tako će Wordsworth i njegova sestra Dorothy planinareći po okolnim planinama ostvariti neraskidivu vezu sa stablima, rije-

⁵¹ Ibid., str. 152-153.

⁵² Riječ je o nadopunjenom tekstu koji je izašao pod nazivom „Wordsworth’s Sense of Place: Dominion or Assimilation?“, u: *Studien Zur Englische Romantik: Romantic Explorations*, selected papers from the Koblenz Conference of the German Society for English Romanticism, Michael Mayer (ur.), (Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2011.), str. 49-58.

kama i potocima, neobičnim stijenama ili brežuljcima toga kraja, vezu koja je često jača od one koju pjesnik ostvaruje s ljudima. Stoga zasebnu skupinu pjesama čine pjesme u kojima označavanje mjesta pretvara samu pjesmu u metaforu sjećanja, tj. vrstu zapisa gdje se ponovno ostvaruje bliska veza sa sasvim specifičnim mjestom koje ima snagu utjecati na čovjekov um jednaku snazi suočavanja s protjecanjem vremena.

Ranije smo vidjeli da neki vremenski lokaliteti u *Preludiju* otkrivaju upravo pjesnikovo suočavanje s natpisima ili inicijalima u prirodi: u Knjizi jedanaestoj ubojičino ime isklesano je na kamenu pokraj vješala, dok u Knjizi sedmoj nailazimo na slijepog prosjaka na ulicama Londona koji na prsima nosi ispisanu poruku. Već je Geoffrey Hartman primijetio da su neke Wordsworthove pjesme vrsta „memorijalnog zapisa“⁵³ koji utjelovljuje cijeli niz manjih priča u kojima okoliš postaje, kako će to J. E. Malpas sažeti „dio naših umova, radnji i onoga što jesmo, kao i hrana koju jedemo i zrak koji udišemo“.⁵⁴ Hartman govori i o tome kako je Charles Lamb, čuvši po prvi puta Wordsworthovu pjesmu „Lines left upon a Seat in a Yew-Tree“ („Stihovi ostavljeni na sjedalu pokraj tise“) instinktivno rekao da je riječ o „inskripciji“, dobro poznatom osamnaestostoljetnom žanru koji nalazimo još i u renesansi, vrsti jednostavne lirske pjesme koja ima obilježja epigrama.⁵⁵ Čitatelj je prvo privučen nekim predmetom u prirodi, bilo da je riječ o kamenu, drvetu ili humku, a natpis na tom neobičnom ili istaknutom predmetu povezan je s njim na način da predmet i natpis moraju zadovoljiti čitateljevu znatiželju. Njegovoj znatiželji pridonosi i prvi stih pjesme „Nay Traveller! rest!“/ „Daj putniče! Odmori se!“ - tradicionalni natpis epitafa koji poziva prolaznika da stane, odmori se kraj nečijeg groba i promisli o čovjeku koji je ovdje živio, a sada ga

⁵³ Vidi G. Hartman. „Inscription and Romantic Nature Poetry“, u: *Unremarkable Wordsworth* (London: Methuen, 1987.), str. 31-46.

⁵⁴ J. E. Malpas. *Place and Experience: A Philosophical Topography* (Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press. 1999.), str. 189.

⁵⁵ Vidi G. Hartman. „Inscription and Romantic Nature Poetry“, u: *Unremarkable Wordsworth*, str. 32.

više nema. Wordsworth je bio fasciniran epitafima te ih često spominje u *Ekskurziji*, gdje Svećenik o svojim mještanima priča kao o „živućim epitafima“ te ih tako diže iz mrtvih, a napisao je i tri *Eseja o epitafima*.⁵⁶ U navedenim esejima govori o tome kako se svi narodi na svijetu žele sjećati svojih mrtvih pa stoga prikladno označavaju grobove. No samo odrasla osoba može imati želju za očuvanjem sjećanja na vlastito postojanje jer takvo sjećanje direktno ovisi o našem suživotu u društvenoj zajednici. Kao što će pokazati u „Odi besmrtnosti“, samo djetinja duša ne može shvatiti smrt i duboko vjeruje da se potok kreće od izvora prema beskonačnosti oceana.⁵⁷ Također, on povezuje ideju o ljudskoj besmrtnosti duše s idejom da želimo biti zapamćeni pa kaže:

I, zaista, bez svijesti o principu besmrtnosti ljudske duše, Čovjek u sebi nikada ne bi probudio želju da živi u sjećanju svojih bližnjih: puka ljubav ili čežnja osobe prema drugoj osobi, ne bi uspjele probuditi tu svijest.⁵⁸

Ideja o besmrtnosti ljudske duše povezana je s idejom da svatko od nas ima „posebnu dušu“ i da stoga zaslužujemo biti zapamćeni, bez obzira jesmo li poznate osobe iz javnog života svoje zemlje ili smo obični, mali ljudi. Upravo u pjesmi „Lines left upon a Seat in a Yew-Tree“ („Stihovi ostavljeni na sjedalu pokraj tise“) koja se po prvi puta pojavljuje u *Lirskim baladama* (1798.) Wordsworth progovara o jednom takvom malom čovjeku posebne duše kojeg vrijedi zapamtiti. Naime, naoko neprimjetno drvo i hrpa kamenja na koje nailazi pjesnik skrivaju priču o čovjeku koji je ovdje volio sjediti i diviti se okolnoj prirodi:

⁵⁶ Prvi *Esej o epitafima* Wordsworth je napisao 1809. g., a drugi i treći nastali su 1810. g. Prvi Esej objavljen je 1810. g. u časopisu kojeg je pokrenuo Coleridge, „The Friend“, dok su druga dva objavljena tek 1876.g.

⁵⁷ „Essays Upon Epitaphs“, u: *William Wordsworth: Selected Prose* (London and New York: Penguin Books, 1988.), str. 324.

⁵⁸ And, verily, without the consciousness of a principle of immortality in the human soul, Man could never have had awakened in him the desire to live in the remembrance of his fellows: mere love, or the yearning of kind towards kind, could not have produced it („Essays Upon Epitaphs“, str. 322).

-----Stranče! Ove tamne grane
 Njemu su nešto značile; i ovdje je volio sjediti,
 Dok su mu jedini posjetioci bile zalutale ovce,
 I ptice poput batića ili močvarnih šljuka:
 I na tim pustim stijenama, s mahovinom i grmljem,
 Smrekom i čičkom što se prostire nad njim,
 Pogleda prikovanog za zemlju, dugo je tako
 Hranio svoju morbidnu želju, vidjevši u svemu
 Trag svog neplodonosnog života (...)

(„Stihovi ostavljeni na sjedalu pokraj tise“, 24-32)

----- Stranger! these gloomy boughs
 Had charms for him; and here he loved to sit,
 His only visitants a straggling sheep,
 The stone-chat, or the glancing sand-piper:
 And on these barren rocks, with fern and heath,
 And juniper and thistle, sprinkled o'er,
 Fixing his downcast eye, he many an hour
 A morbid pleasure nourished, tracing here
 An emblem of his own unfruitful life: (...)

(„Lines left upon a Seat in a Yew-Tree“, ll. 24-32)

Čitatelj saznaje da su usamljena tisa i hrpa kamenja daleko od naselja i da ih je teško uočiti, ali im važnost pridaje činjenica da je ovdje volio sjediti čovjek „posebne duše“. ⁵⁹ Pjesma završava pjesnikovim moraliziranjem kako onaj tko osjeća prijezir prema bilo kome na ovom svijetu, pa makar to bio i običan čovjek koji je volio ovo mjesto, nikada nije razvio svoj misaoni potencijal i dosegao ljudsko dostojanstvo. Pjesnici poput Byrona, Shelleyja i Keatsa nastojat će se osloboditi upravo ovakve didaktičke dimenzije Wordsworthove rane poezije, jer za njih poezija ne smije imati savjetodavnu funkciju. Kako će reći Keats, za kojeg „inskrpcija“ prerasta u ekfrastičnu poeziju, „pjesma nas uvijek mora ostaviti u neizvjesnosti“. ⁶⁰ No, ono što moramo priznati

⁵⁹ „He was one who owned/ No common soul (...)“ (12-13).

⁶⁰ Riječ je naime o Keatsovom pojmu „negative capability“ ili „mogućnosti negacije“ koju razlaže u pismu braći Georgeu i Thomasu Keatsu

Wordsworthu jest činjenica da „inskrpcija“ prerasta epigramatski karakter ranijih pjesnika i postaje, Hartmanovim rječnikom, „samostalna pjesma koja bilježi osjećaje prema prirodi ili prema mjestu koje ih je pobudilo“. ⁶¹ Možemo jedino dodati da romantička inskripcija u pjesniku budi i sjećanje na određenu osobu koje je osobno, ali i univerzalno pa je njezina osnovna intencija da sjećanje poprimi društveni karakter – ako se pjesnik sjeća priče o čovjeku koji je volio sjediti uz tisu i uživati u ljepotama prirode, on se nada da će njegova pjesma, kao memorijalni zapis, ostaviti trag na svakom čitatelju, a neke će možda potaknuti i na potragu za tisom i hrpom kamenja. Uostalom, sam je pjesnik rekao da je njegova poezija „živući spomenik“, ⁶² a njegove *Pjesme o imenovanju mjesta (Poems on the Naming of Places)* ⁶³ govore tome u prilog. Riječ je o ukupno šest pjesama od kojih se prvih pet pojavljuje u 2. izdanju *Lirskih balada* 1800. g. dok se šesta pjesma pojavljuje kao dodatak u izdanju 1815. godine. Krajem 1799. godine Wordsworth sa sestrom Dorothy dolazi u Grasmere i započinju zajednički život u kući pod nazivom „Dove Cottage“, a priroda koja ih okružuje postat će inspiracijom za spomenute memorijalne zapise.

Opće je poznato da je Wordsworth rado čitao priče o geografskim otkrićima i prekomorskim putovanjima, britanskom imperijalizmu i kolonizaciji. Michael Wiley je u tom smislu ustvrdio da svih šest pjesama o Lake Districtu, govore o nekad netaknu-

---

(Dec. 21st. 1817): „I mean *Negative Capability*, that is when man is capable of being; in uncertainties, Mysteries, doubts, without any irritable reaching after fact and reason“ (Duncan Wu (ur.) *Romanticism: An Anthology (third edition)*. Malden, Oxford, Victoria: Blackwell Publishing. 2006., str. 1351).

⁶¹ Vidi Geoffrey Hartman. „Inscription and Romantic Nature Poetry“, u: *Unremarkable Wordsworth*. (London: Methuen, 1987.), str. 32.

⁶² Ciklus soneta pod nazivom, „The River Duddon“ sonnets (1820), 3. sonet u ciklusu.

⁶³ Riječ je o šest pjesama koje navodimo prema redosljedu u *Lirskim baladama* (1800. i 1815.): „It was an April morning: fresh and clear“, „To Joanna“, „There is an eminence, - of these our hills“, „A narrow girdle of rough stones and crags“, „To M. H.“ i „„When first I journeyed hither“.

tom i neovisnom mjestu unutar Engleske koje malo-pomalo pobuđuje zanimanje ostatka zemlje te da Wordsworth primjenjuje suvremene opise koloniziranih „drugih“ na sebe i ljude koji s njim ondje žive. Naime, za Wordswortha je Lake District raj na zemlji i takvu utopijsku sliku ovog kraja razvija u nizu ranije navedenih pjesama, a poglavito u pjesmi „Home at Grasmere“ gdje Grasmersku dolinu naziva „a blended holiness of earth and sky“ (...) „perfect contentment, unity entire“ (163; 170)/ „stapajuća svetost zemlje i neba“ (...) „savršeno zadovoljstvo, sveobuhvatna cjelina“. Prostor Lake Districta, smatra Wordsworth, koloniziraju došljaci iz drugih dijelova Engleske, pa i turisti kojima pjesnik zamjera površno uživanje u ljepotama prirode. No, kakav je onda odnos samog pjesnika prema prostoru u kojem je i sam došljak? Naime, ima li pravo imenovati mjesta prema vlastitim sklonostima kao što to čini i zapisuje u obliku *Pjesama o imenovanju mjesta* i povezuje li ga taj čin s britanskim kolonizatorima, kao što će ustvrditi Wiley? On, naime, u činu imenovanja mjesta u privatne svrhe vidi pjesnikov osjećaj da ima utopijsku licencu imenovati tuđu zemlju imenima prijatelja ili članova obitelji baš kao što su to činili pomorci u 18. stoljeću, a njegove pjesme nalikuju uputama koje je, primjerice, kapetan Cook dobio od britanske vlade.⁶⁴ Cook je trebao „među domorocima podijeliti stvari koje će ostati kao tragovi i svjedočanstva njegovog boravka na njihovom prostoru“.⁶⁵ Teško je, na prvi pogled shvatiti zašto Wordsworth, čovjek koji je spriječio izgradnju željeznice kroz Lake District želeći sačuvati prirodne ljepote ovog kraja, osjeća da pojedina mjesta može imenovati kako njemu odgovara. Uobičajeno je bilo nazvati neko mjesto prema geografskim specifičnostima ili imenom označiti da pripada nekom vlasniku, no imenovanja mjesta prema osobnim sklonostima, zbog sjećanja na neku osobu ili događaj koji se ondje dogodio, tada nisu bila praksa. Jonathan Bate tvrdi da su *Pjesme o imenovanju mjesta*

⁶⁴ Vidi Michael Wiley, „Naming New Worlds“, u: *Romantic Geography – Wordsworth and Anglo-European Spaces*. (Houndsmill, Basingstoke, Hampshire and London: MacMillan Press Ltd. 1998.), str. 88.

⁶⁵ Citirano u Wileyu, str. 88.

„tragovi“ kao što je i Grasmerska dolina ispresijecana pjesnikovim tragovima, a takvi „tragovi“ čuvaju prošlost od zaborava, što je važna strategija u očuvanju zabačenog, ali posebnog kraja.⁶⁶ Ovakva ekološka čitanja pjesnikovog označavanja mjesta odišu pozitivnim konotacijama, a spominju se pojmovi poput očuvanja okoliša, mjesta kao svetišta koje podsjeća na antičku pastoralnu poeziju, posvete specifičnom mjestu koje se obnavlja svaki put kad netko pročita neku od *Pjesama o imenovanju mjesta*, te nužnoj tranziciji od nespecifičnog mjesta prema mjestu koje zovemo domom.⁶⁷ Kao ključan pojam u takvim ekološkim čitanjima Wordswortha nadaje se pojam „asimilacije“ – pjesnik se kao došljak u Grasmersku dolinu nastoji asimilirati, a činom imenovanja mjesta želi od te doline stvoriti „raj na zemlji“. No ne smijemo zanemariti niti čitanje Michaela Wileyja koji u takvom Wordsworthovom markiranju i nazivanju prostora vidi agresivnu gestu. Iako bi bilo preuzetno tvrditi da je Wordsworth agresivni kolonizator u vlastitoj zemlji, ne možemo se složiti niti s Bateovim benevolentnim, ekološkim čitanjem Wordswortha koje ga nastoji reafimirati kao „pjesnika prirode“. Naime, čitanjem šest *Pjesama o imenovanju mjesta*, pokazat ćemo da je upitna demokratičnost Wordsworthovog postupka, jer se određenog mjesta želi prisjećati zbog onoga što je njemu važno i to čini s dozom „mudre pasivnosti“ (wise passiveness), poput lijenog promatrača kojem okoliš pruža estetsko i moralno zadovoljstvo.

Tako u pjesmi „It was an April morning: fresh and clear“ („Na travanjsko jutro: svježije i jasno“), prvoj u nizu *Pjesama o imenovanju mjesta* Wordsworth dolazi do osamljene planinske kućice koja postaje njegovim drugim domom, tj. „prirodnom nastambom“. Tu kućicu posvećuje Dorothy i nada se da će jednom kad oboje budu mrtvi, lokalni pastiri cijelu dolinu nazivati po njoj „Emmina dolina“.⁶⁸ Pjesnik se nada da će osobno sjećanje prerasti u kolektivno i postati svojevrsnom legendom za buduće generaci-

⁶⁶ Vidi Jonathan Bate. „The Naming of Places“, u: *Romantic Ecology* (London and New York: Routledge, 1991.), str. 93-94.

⁶⁷ Ibid., str. 85-115.

⁶⁸ Wordsworth je često Dorothy zvao Emma.

je. Planinska kućica postaje utjelovljenjem onoga što će Gaston Bachelard nazvati „centraliziranom samoćom“, gdje se potreba za izoliranom kućom nadaje kao spoj sjećanja i legende, a takva kuća izolirana u planinama zadire u daleku prošlost koja nije dostupna pjesnikovom sjećanju.⁶⁹ Možemo reći da za pjesnika kao što je Wordsworth izolacija nije samo potreba već i nužda jer mora pronaći svoj „prvi glas“⁷⁰ u samoći, glas koji izražava ono „nešto što se u njemu rađa, a što mora pretočiti u riječi“.⁷¹ Takav individualizam u skladu je s buržoaskom ideologijom koja slavi pojedinca i njegov osobni glas, a lutanja po okolnim planinama i samoća pjesnikov su odabir. Samo onaj koji ima materijalnu sigurnost može odabrati biti samotnom lualicom, znajući da se može vratiti kući, u okrilje toplog doma. U tom smislu je David Simpson u pravu kad kaže da je Wordsworthov čin posjedovanja fantazija koja u želji da osvoji mjesto zaboravlja na one druge kojima je to mjesto život ili puko preživljavanje.⁷² Stoga možemo ustvrditi da je pjesnikov svjestan odnos prema mjestu te njegovo imenovanje odraz Wordsworthove „egoistične sublimnosti“ – pastiri neće imenovati mjesta na kojima žive upravo zato što nemaju samosvjestan odnos prema zemlji,⁷³ a ovdje treba dodati da ga nemaju upravo zato što na tom mjestu pokušavaju preživjeti.

⁶⁹ Gaston Bachelard. *Poetics of Space* (Boston Massachusetts. Beacon Press Books. 1994. /1958/.), str. 33.

⁷⁰ Ovu je sintagmu prvi upotrijebio Gottfried Benn, a kasnije prihvatio T. S. Eliot u smislu „glasa pjesnika koji priča samome sebi – ili nikome“. Vidi Seamus Heaney: „The Makings of a Music“, u: *Preoccupations – Selected Prose 1968 – 1978*. (London and Boston: Faber & Faber, 1980.), str. 70.

⁷¹ Gaston Bachelard. *Poetics of Space* (Boston Massachusetts. Beacon Press Books. 1994. /1958./), str. 70.

⁷² David Simpson. „At home with homelessness“, u: *Wordsworth, Commodification and Social Concern*, (Cambridge University Press, 2009.), str. 54-82.

⁷³ Jonathan Bate će, ustvrdivši da postoji nesvjestan i svjestan odnos prema mjestu, braniti Wordswortha jer jedino pjesnik može imati svjestan odnos prema mjestu kojim legitimira svoj pokušaj asimilacije u određenu sredinu, dok pastiri i seljaci imaju nesvjestan odnos prema mjestu pa ga stoga neće imenovati (*Romantic Ecology*, London and New York: Routledge, 1991., str. 87).

Priroda i okoliš u Lake Districtu za pjesnika i njegov uzak krug ljudi, sestru Dorothy, ženu Mary Hutchinson i njezinu sestru Joannu, imenovanjem mjesta prestaju biti neživa, bezimena materija i pune se osjećajima. Snažno podsjećajući na Wordswortha, Seamus Heaney će govoriti o specifičnom braku između geografije mjesta i geografije ljudskog uma:

Bez obzira na nečiju vjeru ili političko opredjeljenje, bez obzira na kulturu ili supkulturu koja je obojala naš osobni senzibilitet, naša imaginacija odgovara na podražaj imena, naš je odnos prema mjestu izoštreniji, a naša svijest o pripadnosti ne samo geografskom prostoru nego i prostoru ljudskog uma je zapečaćena. Upravo taj osjećaj, pristalog i ujedinjenog braka između geografskog prostora i geografije našeg uma, bilo da potonji svoje nijanse nesvjesno uzima iz oralne, naslijeđene kulture, ili pak iz svjesno prokušane književne kulture, ili iz oba izvora, takav brak osnova je našeg osjećaja za mjesto u svom bogatstvu svog izričaja.⁷⁴

Fenomenolozi će pak reći da se određenih mjesta sjećamo zbog osjećaja koji nas uz njih vežu, pa je stoga afektivno sjećanje povezano s prostornom dimenzijom. Tako će, primjerice, Edward Casey ustvrditi da nam se krajobrazzi očituju unutar „suosjećajne sfere“,⁷⁵ a upravo to se događa u nekim *Pjesmama o imenovanju mjesta*. Uostalom i sam će Wordsworth u *Oglasu* za ove pjesme reći da su nastale iz čiste „želje da zapiše neke događaje i zadovolji neke osjećaje“.⁷⁶

U pjesmi „There is an eminence – of these our hills“ („Uzvisina na ovim našim brdima“), ženski lik (vjerojatno Dorothy) usamljeni planinski vrh naziva bratovim imenom, William. Vrh je obavijen „dubokom tišinom“, i izgleda kao „najusamljenije mjesto (...) među oblacima“ (13). Dok je u prvoj pjesmi riječ o

⁷⁴ Vidi Seamus Heaney. „The Sense of Place“, u: *Preoccupations – Selected Prose 1968 – 1978*. (London and Boston: Faber & Faber, 1980.) str. 132.

⁷⁵ Casey koristi sintagmu „sympathetic space“ (vidi *Remembering: a Phenomenological Study*, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000., str. 197).

⁷⁶ Vidi „Advertisement of the Poems on the Naming of Places“, u: *Wordsworth & Coleridge: Lyrical Ballads*, R. L. Brett & A. R. Jones (ur.) (London and New York: Routledge, 1991.), str. 217.

fizičkom posjedovanju planinske kućice, ovdje se čin posjedovanja događa u Dorothyinom umu pa možemo govoriti o onome što će Jonathan Bate nazvati „metaforičkim posjedovanjem“.⁷⁷ Njezin izraz moći nije materijalne prirode, već ovisi o želji da sačuva sjećanje na voljenog brata. Sličan čin „metaforičkog posjedovanja“ mjesta događa se i u pjesmi „To M.H.“ („Za M. H.“) u kojoj pjesnik prekrasno prirodno skrovište naziva prema budućoj ženi, Mary Hutchinson. Ako ikada neki čovjek odluči napraviti kuću pokraj tog osamljenog mjesta u prirodi, zauvijek će znati da je to mjesto posvećeno jednoj ženi. U tom smislu čin imenovanja poprima značajke epitafa, prirodne ljepote se imenuju kako bi se i buduće generacije sjećale ljudi koji su obitavali u Lake Districtu. Nadalje, u pjesmi „When first I journeyed hither“ („Kad sam prvi put putovao ondje“), šumarak sačinjen od jela pjesniku postaje privlačan u trenutku kada shvati da je njegov brat pronašao puteljak kroz isti šumarak. S obzirom da mu je brat umro, sjećanje na šumarak je tim jače i emotivnije jer je mjesto gotovo natopljeno bratovom prisutnošću. To mjesto Wordsworth promatra „suptilnijom pogledom“ i „otvorenijim srcem“ te ono opstaje kao jedno od posebnih „vremenskih lokaliteta“ kojima se može vratiti uz pomoć sjećanja. Brata više nema ali mjesto i dalje ima moć uvući se u pjesnikov život.

Prema Jonathanu Bateu, pjesma „To Joanna“ („Za Joannu“) je najvažnija među *Pjesmama o imenovanju mjesta*. Ova pjesma sadrži i jedini pravi čin klesanja imena u stijenu: Wordsworth upisuje Joannino ime na jednu lijepu stijenu i od tada ju naziva „Joannina stijena“.⁷⁸ To čini zbog događaja koji se ondje zbio: jedno ljetno jutro Wordsworth i Joanna šetali su nasipom rijeke Rotha sve dok William nije opazio lijepu stijenu. Vidjevši njegovo oduševljenje, Joanna se glasno nasmijala, a okolne stijene uzvratile su ehom. Scena u kojoj planine na Joannin smijeh odvra-

⁷⁷ Jonathan Bate. *Romantic Ecology* (London and New York: Routledge, 1991.), str. 100.

⁷⁸ Do sada nitko nije pronašao Joanninu stijenu sa natpisom slavnog pjesnika, a kad ga je prijatelj s kojim je šetao pokraj Butterlip Howa u Grasmereu upitao gdje se nalazi, Wordsworth je odgovorio: „Gdje god ti odgovara, možda ovdje, a možda i bilo gdje“.

čaju smijehom simbolično predstavlja zajedništvo koje se prvo uspostavlja u prirodi, a zatim između čovjeka i prirode, toliko tipičnim za Wordswortha. No, kakvo je pravo Wordsworth imao uklesati Joannino ime na stijenu i tim činom okaljati netaknutu prirodu? Možemo reći da je čin inskripcije pokušaj zamrzavanja jednog posebnog trenutka, jer u napisanom tekstu spajaju se prolaznost vremena i trajnost zapisa, a pjesma koju će potom napisati pjesnik dugotrajan je oblik kulturne memorije.⁷⁹ Na taj način inskripcija na kamenu prvi je korak u garanciji da će osobno sjećanje na jedan životni trenutak dosegnuti širu publiku i postati dijelom kolektivnog sjećanja. Drugim riječima, Emmina dolina, Joannina stijena, Williamov vrh i Maryino skrovište odzvanjaju životom koji im udahnuje pjesnik, a to je čin imaginativnog prisvajanja mjesta.

Često u Wordsworthovoj poeziji, „lokalitet“ predstavlja nešto onkraj samog mjesta, a umjesto materijalnog zapisa na stijeni ili kamenu, kao što smo upravo vidjeli, inskripcija se događa u pjesnikovom umu. Tako se primjerice pjesnik u četvrtoj pjesmi iz niza *Pjesama o imenovanju mjesta*, „A narrow girdle of rough stones and crags“ („Uzak vijenac nazubljenog kamenja i litica“), usredotočuje na lik starca „izmoždenog bolešću, ispijenog i slabog, upalih obraza i suhonjavih nogu“. Kad ga pjesnik, Dorothy i Coleridge prvi put spaze, starac se nalazi na vrhu isturenog dijela stijene. Sam pogled na tog jadnog starca koji je „preslab za žetvu i rad u polju“ utječe na njihovo bezbrižno i sretno lutanje okolicom Grasmerea i uskoro počinju „razmišljati ozbiljno i s dozom samo-optuživanja“. Nisu smjeli pomisliti da starac besposličari, jer je svim preostalim snagama pokušavao „uloviti kakav bijedan prihod iz ustajalog, bezosjećajnog jezera“. Samo mjesto na kojem su ugledali starca nazvali su „Točka ishitrenog suda“ (Point Rash-Judgment) te na taj način mjesto poprima osobnost jadnoga starca: nemoguće je proći kraj tog istaknutog dijela stijene i ne pomisliti na starca i njegovu borbu za život.

⁷⁹ Usp. Hilary Zaid. „Wordsworth’s „obsolete idolatry“ – doubling texts and facing doubles in „To Joanna“, *Studies in Romanticism*, 36/ 2 (1997), str. 201-226.

Vidjet ćemo da se motiv susreta sa starcem koji vrijedno prkosi životnim nedaćama ponavlja i u pjesmi „Resolution and Independence“ gdje se pjesnik susreće sa sakupljačem pijavica no o toj pjesmi će biti više riječi u posljednjem poglavlju. Međutim, oba susreta ne pokazuju nam čovjeka koji u Predgovoru 2. izdanju *Lirskih balada* govori o potrebi pjesnika da „ suosjeća s ljudima čije osjećaje opisuje, pa se čak i povremeno, identificira se s njima“. Naime, pjesnikova identifikacija sa starim, izmoždanim ljudima koji pokušavaju preživjeti u surovim okolnostima, uvijek ostaje na razini udaljenog i distanciranog promatrača, pa stoga nikada nije potpuna. Uostalom ona pobuđuje pjesnikovu unutarnju krizu – dok on sa sestrom i najboljim prijateljem vrijeme provodi u besposlici, starac se trudi preživjeti. Čini se da ta kriza prestaje činom imenovanja mjesta, a memorijalni zapis pjesnika oslobađa dijela krivice za ishitreni sud o nepoznatom čovjeku: iako je kriv zbog onog što je pomislio vidjevši starca ipak ne može biti kriv za njegovo cjelokupno stanje, životne nedaće i cjelokupno društvo koje se za njega nije pobrinulo. Kao i u ranijem važnom „vremenskom lokalitetu“ u *Preludiju*, gdje Wordsworth čeka oca i onda sazna da se neće vratiti, riječ je o sjećanju na temelju indicija, sjećanju koje briše osjećaj krivnje i odgovornosti.

Slična je i pjesma „Trnoviti grm“ („The Thorn“) u kojoj specifično mjesto - jedan trnoviti grm i humak pokraj njega - bude niz asocijacija koje su obojene pjesničkom imaginacijom. Naime Wordsworth je u bilješkama rekao kako je pjesma nastala:

iz susreta sa trnovitim grmom na rubu brda Quantock, jednog olujnog dana, a kraj kojeg sam potom često prolazio tijekom mirnog i sunčanog vremena bez da sam ga uopće primjećivao. Tada sam rekao sâm sebi: „Zar ne bih mogao nekim čudom ovaj trn učiniti impresivnim grmom kao što je to onog dana za mene učinila oluja?“ Potom sam započeo pisati pjesmu i završio je u jednom dahu.⁸⁰

⁸⁰ Vidi *The Fenwick Notes of William Wordsworth*. Jared Curtis (ur.) (Tirril: Humanities Ebooks, 2007.) natuknica 14.

Jednostavan početak pjesme „Postoji trnoviti grm“ ubrzo se rastače u niz impresivnih slika: sliku žene, Marthe Ray, koju je nepoznati čovjek zaveo i ostavio trudnu na sam dan vjenčanja i koja iz nepoznatog razloga posjećuje grm, sliku blatnjavog jezera uzbibanog povjetarcem i brežuljka punog raznobojne mahovine koja bi mogla prikrivati priču ove žene – nepoznati pripovjedač govori nam da je bila trudna, ali nitko ne zna kako je novorođenče umrlo (neki mještani govore da je bilo mrtvorođeno, a neki da je sama ubila dijete i sahranila ga na tom mjestu). Martha Ray i dalje posjećuje trnoviti grm, sjedi kraj njega i ponavlja tužne riječi: „O nesrećo! O nesrećo! O jadna li sam! O nesrećo!“. Nadalje, ovaj običan grm ostavlja snažan dojam na pripovjedača jer je pun neke afektivne snage. Taj „vremenski lokalitet“ istovremeno je zastrašujuć i privlačan, pa pripovjedač ponavlja pitanje „Kamo, tako, danju i noću (...)/ Odlazi ova jadna žena?“ i naposljetku, kad ne uspijeva proniknuti u misterij zagonetne žene, odgovara: „Više o tome ne znam, Volio bih da znam/ I sve biste to vi trebali saznati“. Trnoviti grm tako postaje više od pitoresknog dijela krajolika, jer se uz njega veže sudbina jedne mještanke, te se čini da krajolik oko samog grma poprima gotovo osobni karakter i identitet Marthe Ray. U nekoliko navrata Martha i krajolik se isprepleću, pa je to dokaz da mjesto i čovjek postoje u nekoj simbiozi. U drugoj strofi lišajevi i debele naslage mahovine žele pokopati trnje, kao što i seljaci žele „pokopati“ Marthu i „izručiti (je) javnoj pravdi“; zatim „glasovi“ s planina dozivaju Marthu i naposljetku, jednu olujnu večer, sâm pripovjedač zabunom pomisli da vidi Marthu, a zapravo vidi samo neobično oblikovanu stijenu. Nadalje, Edward Casey će reći da je mjesto prema sjećanjima selektivno, ono priziva određena sjećanja, dok druga zakopava.⁸¹ Nemoguće je približiti se trnovitom grmu na brežuljku bez primisli na priču Marthe Ray – mjesto tako stječe svoju vlastitu narativnost. S druge strane, prema Caseyju, i sjećanje je selektivno prema mjestu, pa bi mogli postaviti pitanje što motivira pjesnika da običan trnoviti grm i humak pokraj njega postanu tema jedne pjesme. U tom smislu

⁸¹ Usp. Edward Casey. *Remembering: a Phenomenological Study* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000.), str. 189.

sjetimo se da je Wordsworthov zadatak u *Lirskim baladama*, prema dogovoru s Coleridgeom, prikazati obične stvari na neobičan način, a upravo ovaj običan grm poprima obilježja misterioznog i nadnaravnog: ne znamo je li Martha stvarna žena ili samo prikaza i je li pripovjedačeva priča uopće istinita, no važno je da je ona postala dijelom zajednice koja će ju obogaćivati svojim osjećajima i bujnom, praznovjernom maštom. Uostalom i sam je pjesnik u bilješkama rekao da „praznovjerni ljudi sporo razmišljaju, ali duboko osjećaju“⁸² te da je i sam pripovjedač primjer praznovjernog čovjeka iz njegovog kraja. Stoga ne čudi da će u želji za očuvanjem zajednice svojih mještana u netaknutom obliku, pjesnik uputiti pismo parlamentarnom zastupniku, Vigovcu Charlesu Jamesu Foxu, inzistirajući na činjenici da je upravo „zemlja mjesto trajnog okupljanja za seljake koji na njoj, kao na kakvoj ploči, ispisuju svoje osjećaje, zbog čega ostaju predmetom sjećanja na tisuću različitih načina dok bi inače mogli biti lako zaboravljeni“.⁸³ Sjećanje se na taj način nadaje kao kolektivno ljepilo, a specifično mjesto pobuđuje osjećaje pripadnosti i rodoljublja koje nije nužno, kako će tvrditi Michael Wiley, agresivna gesta uzurpacije, već gesta imaginativne interpretacije i reaproprijacije koja ukazuje na pjesnikovu individualnu gestu fizičkog ili imaginativnog prisvajanja. No problem predstavlja činjenica da takva gesta upućuje na Wordsworthovo „egoistično sublimno“ jer „memorijalni zapisi“ bilježe opetovane činove „metaforičkog posjedovanja“ određenog mjesta iz pozicije distancirane buržajske svijesti.

⁸² Vidi Notes to the Poems u *Wordsworth & Coleridge: Lyrical Ballads*, R. L. Brett & A. R. Jones (ur.) (London and New York: Routledge, 1991.), str. 288.

⁸³ Vidi Letter to James Fox (1801) u: *William Wordsworth: Selected Prose*. (London and New York: Penguin Books, 1988.). Uz pismo je priložio i pjesme „Michael“ i „The Brothers“.

Snow Storm (William Turner)

3.3. Estetika sjećanja

Još je Thomas Weiskel u svojoj utjecajnoj studiji o romantičkoj estetici sublimnog *The Romantic Sublime* (1976.) ustvrdio da je pojam sublimnosti kod Wordswortha usko vezan uz sjećanje.⁸⁴ Stoga pod sintagmom „estetika sjećanja“ podrazumijevamo način na koji sjećanje ovladava krajolikom u tri osnovne estetske kategorije, važne za poetiku romantizma: pitoreskno, lijepo i sublimno. Čini nam se važnim da sve navedene estetske kategorije možemo pronaći u Wordsworthovoj poeziji pa stoga na primjerima pjesama kao što su „An Evening Walk“ (pitoreskno), „Home at Grasmere“ (lijepo) i „The Prelude“ (sublimno) želimo pokazati na koji način sjećanje obuhvaća različitu estetiku u doživljaju krajolika. Poznato je da je Wordsworth pročitao utjecajni esej o estetici pitoresknog „Essay on the Picturesque“ (1796.) Uvdalea Pricea, engleskog krajobraznog arhitekta koji je uz Williama Gilpina i Richarda Payne Knighta bio glavni pobornik pitoreskne umjetnosti. Također, Wordsworth je cijenio

⁸⁴ Thomas Weiskel. „The Limits of Identity“, u: *The Romantic Sublime – Studies in the Structure and Psychology of Transcendence* (The John Hopkins UP, 1976.), str. 152-157.

slike Williama Gilpina, svećenika, ravnatelja škole i amaterskog slikara, koji je potjecao iz istog sjeverozapadnog dijela Engleske kao i Wordsworth, te je na ukupno sedam putovanja oslikao gotovo sve engleske otoke.⁸⁵ Riječ je, naime, o posebnom obliku promatranja krajobraza prema kriterijima koje je iznjedrila tadašnja likovna umjetnost velikih slikara s kraja 18. stoljeća kao što su John Constable i William Turner. Stoga pitoreskna estetika podrazumijeva uživanje u onim dijelovima prirode koji se mogu naslikati s mimetičkom vjerodostojnošću ili pak obuhvatiti Claude-Lorrainovim zrcalom – zakrivljenim zrcalom kojim bi putnik, leđima okrenut krajoliku, vidio njegov odraz u zrcalu, u nužno limitiranoj formi koja podsjeća na umjetničku sliku. U Wordsworthovo vrijeme, zrcalo se još zvalo i Grayevo zrcalo prema pjesniku Thomasu Grayu koji ga je popularizirao objavivši 1775. godine *Dnevnik putovanja Lake Districtom*. Znamo da se Wordsworth obrušio na estetiku pitoresknog u Knjizi jedanaestoj *Preludija*, gdje ju naziva „jakom infekcijom našeg doba“,⁸⁶ a prije svega su ga smetali nametljivi turisti kojima je razgledavanje krajolika bilo poput uživanja u jeftinim urbanim, uličnim spektaklima. Vodiči kroz Lake District koji počinju nicati u drugoj polovici 18. stoljeća svakako su doprinijeli dolasku srednje klase iz urbanih centara, a takvi turisti u potrazi za pitoresknim doživljajem prirode dolazili bi naoružani novcem kojim bi mogli platiti pucanje topom iz čamca na rijekama Ullswater ili Derwentwater dok bi opušteno sjedili i ljuljuškali se u čamcu, slušajući kakav eho proizvode okolne planine.⁸⁷ Ponekad bi turisti sami donosili puške kojima bi pucale njihove sluge u podnožju planina, a oni bi se divili ehu koji su proizveli pucnji. Lokalni poduzetnici često su pokušavali utjecati na sam okoliš, ne bi li ga pretvorili u što pitoreskniji krajolik, pa su se tako dešavale

⁸⁵ Nicola Trott. „The Picturesque, the Beautiful, the Sublime“, u: *A Companion to Romanticism*. Duncan Wu (ur.), (Blackwell Publishing, 2017.), str. 73-77.

⁸⁶ „But more – for this,/ Although a strong infection of the ag,/ Was never much my habit (...)“ (*Preludij*, Knjiga XI, 155-157).

⁸⁷ Vidi Teresa Bruner Cox. „In Search of the Picturesque and the Sublime: The English Romantics and the Lake District“, str. 200. (AN1011857X_19920300_1189%20(3).pdf).

apsurdne situacije poput one koju opisuje Robert Southey kad je na putu od Bristola do Keswicka u Lake Districtu htio pogledati Bowder Stone, kamen ogromnih dimenzija koji se srušio kraj Borrowdalea s okolnih planina. Ondje je, naime, izvjesni gospodin Pocklington, tik uz Bowder Stone, postavio lažni druidski kamen i izgradio kućicu u koju je smjestio staricu s kojom su posjetitelji mogli progovoriti par riječi o samom „vizualnom spektaklu“ i rukovati se s njom.⁸⁸ Jasno je zašto su takve i slične situacije kod pjesnika, koji je želio sačuvati netaknutu prirodu Lake Districta, mogle izazvati samo prijezir. No niti on sâm nije se uspio othrvati „jakoj infekciji“ pitoreskne estetike što će pokazati njegove pjesme poput „An Evening Walk“ – pješačka tura po Lake Districtu ili pak „Descriptive Sketches“ – pješačka tura po kontinentu koju je započeo s prijateljem s koledža, Robertom Jonesom, u jeku Francuske revolucije. Poput ranije topografske, lokodeskriptivne poezije, a čije početke možemo tražiti i u Vergilijevim *Georgikama* koje je Wordsworth prevodio za vrijeme studija na Cambridgeu, „An Evening Walk“ („Večernja šetnja“) zapravo je topografska šetnja krajolikom oko sela Grasmere:

Daleko od najdraže Prijateljice, lutam sâm
 Kroz ogoljelu, sivu dolinu, visoko drveće i pastoralne pećine;
 Gdje odmara rijeka Derwent, i sluša tu riku
 Što omamljuje plašljive litice oko visokog slapa Leodore;
 Gdje mir se šulja do usamljenog otočića na jezeru Grasmere,
 Sve do treperavih živica i smaragdnih livada,
 I vodi do mosta, jednostavne crkve, i okolnih kućica,
 Do nazubljenih putova za ovce i obližnjih šumaraka;
 Gdje, neometan vjetrom, spava jezero Winander
 Sa svojim skupljenim otocima i liticama što ih krasi božikovina,
 A obale jezera Easthwaite postaju mi drage zbog izgleda litica u
 suton,
 I još draže zbog sjećanja na prošle sretne trenutke.
 („Večernja šetnja“, 1-12)

⁸⁸ Ibid.

Far from my dearest Friend, „tis mine to rove
 Through bare grey dell, high wood, and pastoral cove;
 Where Derwent rests, and listens to the roar
 That stuns the tremulous cliffs of high Leodore;
 Where peace to Grasmere's lonely island leads,
 To willow hedge-rows, and to emerald meads,
 Leads to her bridge, rude church, and cottaged grounds,
 Her rocky sheepwalks, and her woodland bounds;
 Where, undisturbed by winds, Winander sleeps
 „Mid clustering isles, and holly-sprinkled steeps;
 Where twilight glens endear my Esthwaite's shore,
 And memory of departed pleasures, more.

(„An Evening Walk“, 1-12)

Prijateljica koju pjesnik spominje na samom početku je njegova sestra Dorothy, koja će sve do 1794. živjeti odvojeno od njega,⁸⁹ a Wordsworth je pjesmu napisao 1787. godine sa samo 17 godina kad je na jezeru između Hawksheadea i Amblesidea ugledao dva labuda i njihove mlade.⁹⁰ Ta je slika ostala urezana u njegovom sjećanju pa je i sama pjesma nastala na temelju „vremenskog lokaliteta“ koji je bio iznimno važan u Wordsworthovoj pjesničkoj povijesti: „od tog trenutka datiram svoju svijest o beskrajnoj raznolikosti prirodnih fenomena koje pjesnici niti jednog povijesnog razdoblja i iz nijedne zemlje nisu primijetili (...)“.⁹¹ Ovakva tašta izjava jednog srednjoškolca može se opravdati činjenicom da je upravo njegov školski učitelj iz Hawkshea-

⁸⁹ Geoffrey Hartman će reći da je susret i ponovni suživot Wordswortha i njegove sestre Dorothy presudno utjecao i na njegov pjesnički stil jer mu poezija od 1794. godine postaje opuštenijom i manje mimetičkom. Pjesnik od tada više ne robuje toliko percepciji bogatog prirodnog svijeta koji ga okružuje, već se više okreće svojoj nutrini (vidi Geoffrey Hartman. *Wordsworth's Poetry – 1787-1814*. New Haven & London: Yale University Press, 1964., str. 93).

⁹⁰ Vidi „Notes to the Poems“ u *Selected Poems and Prefaces: William Wordsworth*. Jack Stillinger (ur.) (Boston: Houghton Mifflin Company, 1965.), str. 497.

⁹¹ *Ibid.*, str. 497.

dea, William Taylor, u Wordsworthu vidio pjesnički potencijal. Kao što vidimo iz gornjih stihova pjesma je izvrstan primjer pitoreskne estetike kojom se koristi Wordsworth jer čitatelja smješta na neki imaginarni planinski vrh u Lake Districtu i dopušta mu da jednim pogledom, kao da u ruci drži konveksno Claudeovo zrcalo, obuhvati cjelokupnu dolinu: drveće, pećine, rijeku Derwent i vrh slapa Leodore, otok na jezeru Grasmere, živicu, livade, most, crkvu i kućice, putove za ovce i šumarke, jezero Winander i jezero Easthwaite. Cijela pjesma počiva na uhvaćenom trenutku, a pjesnikove oči u poznatom pejzažu traže točku odmorišta – „oči se odmaraju na skrivenom mostu“ (68) – kako bi se ponovno mogle vinuti prema novim prostranstvima. No ta su prostranstva iluzija jer pitoreskna estetika uokviruje promatrani pejzaž poput slike, a promatrana scena nadaje se kao statična i zamrznuta u vremenu, u nekom vječnom sadašnjem trenutku. Tu zamrznutu mirnoću donekle narušavaju dva labuda koji mirno plove po jezeru, „mužjak koji uzdiže svoja prsa i unazad zabacuje/ Dugački vrat“ (218-219) i ženka što „blago za njim plovi/ I smeđe mališane za sobom vodi“ (224-225) te prosjakinja koju ćemo kasnije susresti u pjesmama poput „Salisbury Plain“⁹² ili „The Ruined Cottage“.⁹³ Priču o prosjakinji Wordsworth je utemeljio na stvarnom događaju iz svog kraja o siromašnoj ženi koja je zajedno s dvoje djece pronađena mrtva uzalud ih pokušavajući zaštititi od oluje.⁹⁴ S obzirom na gore navedene stihove pjesma se može nazvati, kao što je davno ustvrdio Geoffrey Hartman,

⁹² Iako je pjesma „An Evening Walk“ prva u nizu pjesama koje govore o prosjakinji, postoji čitav niz pjesama koje adresiraju temu ljudske patnje zbog materijalne nesigurnosti. Tu ubrajamo i pjesmu „Salisbury Plain“ te inačice iste pjesme koje su se pojavile pod imenom „A Night on Salisbury Plain“ i „Adventures on Salisbury Plain“, a 1842. godine „Salisbury Plain“ je preoblikovana u pjesmu pod nazivom „Guilt and Sorrow“ koja ostaje pri istoj tematskoj okosnici – patnji neznane prosjakinje (vidi Mary Jacobus. *Tradition and Experiment in Wordsworth's Lyrical Ballads* (1798), Clarendon Press Oxford. 1976., str. 134).

⁹³ O pjesmi „The Ruined Cottage“ bit će još riječi.

⁹⁴ Jack Stillinger. „Notes to the Poems“, u: *Selected Poems and Prefaces: William Wordsworth* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1965.), str. 498.

„antologijom slika iz prirode“, ali ona nipošto nije samo spomenuta antologija, jer raznolikost prirodnog svijeta pjesnik spaja s ljudskim osjećajima.⁹⁵ Nadalje, u Wordsworthovim ranim pjesmama, sasvim jasno svjedočimo pjesničkom umijeću koje nije „eksperimentalno“, kao što će to biti pjesme u *Lirskim baladama*, već limitirano naslijeđenom tradicijom topografske poezije.⁹⁶ Kontrast između labudice koja se može brinuti za svoje mlade, zaštićena od ponosnog labuda i prosjakinje koja, napuštena i sama, ne može ugrijati svoju djecu, također je tipičan za estetiku pitoresknog koja počiva na suočavanju suprotnosti:

Ah! Kad snježna kiša zatrpa njen put,
 I poput bujice zagrmi uporna oluja;
 Dah njezin neće im ugrijati hladne prstiće,
 A smrznute im ruke ne mogu više obgrliti njezin vrat;
 Slab je pokrov njeno tijelo za dvoje djece,
 I slaba je toplina što daje srce koje umire!
 Tužni poljubac daj, draga majko! Uzalud se boje
 Uplakani tvoji obrazi da će ih smočiti suzama;
 Jer te ih suze ne mogu ohladiti, ni tvoja njedra ugrijati,
 Tvoje su grudi njihov grob, jer umiru ti na rukama!
 („Večernja šetnja“, 269-278)

Oh! When the sleety showers her path assail,
 And like a torrent roars the headstrong gale;
 No more her breath can thaw their fingers cold,
 Their frozen arms her neck no more can fold;
 Weak roof a cowering form two babes to shield,
 And faint the fire a dying heart can yield!
 Press the sad kiss, fond mother! Vainly fears
 Thy flooded cheek to wet them with its tears;

⁹⁵ Usp. Geoffrey Hartman. *Wordsworth's Poetry – 1787-1814*. (New Haven & London: Yale University Press, 1964.), str. 90-101.

⁹⁶ Usp. Mary Jacobus. „Introduction“, u: *Tradition and Experiment in Wordsworth's Lyrical Ballads (1798)*, (Clarendon Press Oxford. 1976.), str. 1-11.

No tears can chill them, and no bosom warms,
Thy breast their death-bed, confined in thine arms!

(„An Evening Walk“, 269-278)

Scena s prosjakinjom koja priželjkuje smrt jer joj djeca umiru na rukama uvedena je kao kontrast u odnosu na sretnu obitelj labudova, a tim kontrastom Wordsworth želi zadovoljiti zahtjeve tradicionalnih balada poput pjesme *Hardyknute*⁹⁷ koju je 1719. napisala Lady Wardlaw, a u kojoj se također pojavljuje prosjakinja s djetetom na rukama koje uzaludno pokušava ugrijati dok joj suze cure niz obraze. Mary Jacobus će ovu scenu nazvati „patetičnom“ i posljedicom Wordsworthove želje da zadovolji senzibilitet ili modu svog vremena, prije nego li strukturne zahtjeve same pjesme.⁹⁸ Također, scena s prosjakinjom jedna je od onih koju će u svom čitanju ove pjesme Alan Liu nazvati „lokodekriptivnim trenutkom“ – trenutkom u kojem je ono što se može opisati organizirano oko nekog liminalnog trenutka kojim se dokidaju granice između narativa i opisa i njihovih inačica: pokreta i stagnacije, akcije i varijacije, razvoja i recesije, osobnog i društvenog itd.⁹⁹ Zbog semantičke tenzije koja se uspostavlja na sjecištu između narativa i opisa, ono što je površinski vidljivo zapravo skriva ono što je nemoguće vidjeti, ali je moguće osjetiti, pa je stoga takav „lokodeskriptivni trenutak“ zapravo „cjelokupna negacija koja deskriptivnu površinu markira nagovještajima nečega što je nevidljivo“.¹⁰⁰ U tom nevidljivom i neispričanom trenutku leži cjelokupan naboj estetike pitoresknog koja u sebi sadrži, kao što će ustvrditi Alan Liu, elemente utišane strasti i skrivenog nasilja:¹⁰¹ možemo samo pretpostaviti da je ženu napustio muškarac i da zato ne može prehraniti djecu, a sve što joj preostaje su trenuci nježnosti i ljubavi (strast) koje će prekinu-

⁹⁷ Vidi Mary Jacobus. *Tradition and Experiment in Wordsworth's Lyrical Ballads (1798)*, (Clarendon Press Oxford. 1976.), str. 135.

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Vidi Alan Liu. *Wordsworth: The Sense of History* (Stanford California: Stanford University Press. 1989.), str. 119.

¹⁰⁰ Ibid., str. 126.

¹⁰¹ Ibid., str. 62-83.

ti njezina skora i očekivana smrt (nasilje). Iako Hartman zaobilazi ovaj važni trenutak i usredotočuje se na dramu koja se odvija u pjesnikovoj nutрини – činjenicu da se približava noć, a s njom i mračne misli, „apokaliptični nagovještaji gubitka“¹⁰² – čini nam se da je potiranje prave krize unutar pjesme, one koja se dešava s prosjakinjom i njenom djecom, ponovno oličenje „romantičke ideologije“,¹⁰³ manevra kojim Wordsworth izbjegava adresirati društvenu dramu, daleko važniju od one osobne (razdvojenosti od sestre i brige za vlastitu budućnost). Mary Jacobus će ustvrditi da sve do pjesme „Salisbury Plain“ Wordsworth piše u okvirima dobro utabanih okvira svojih prethodnika, Thomasa Wartona, Johna Langhornea ili Williama Goldsmitha te ljudsku patnju prikazuje na konvencionalan način – patetično, senzacionalno ili pak humanitarno.¹⁰⁴ Iako, spremna prihvatiti da je riječ o svojevrsnoj promjeni - usredotočenosti na unutarnji svijet žene s margine koja se dešava s pjesmom „Salisbury Plain“ - recentnija kritika u ranoj poeziji vidjet će tek neprimjetan pomak u odnosu na ono što Wordsworth još uvijek ne želi pokazati – društvene i ekonomske silnice koje su dovele do patnje samo nekih dijelova društva.

Ako estetiku pitoresknog možemo definirati kao prikaz nečeg neobičnog i nesvakidašnjeg u kojem se isprepliću ljepota i mirnoća prirode (doline, rijeke, osamljene kućice i mostovi i sl.) čemu se suprotstavlja priroda koja budi strahopoštovanje i određeni strah (planinski vrhovi, litice, brzaci, slapovi, nebo pred oluju i sl.) jasno nam je da je pitoreskno na sjecištu između lijepog i sublimnog, a ponekad ove estetske kategorije prelaze jedna u drugu bez jasnih granica. Ipak, ovdje moramo spomenuti najvažnije osamnaestostoljetno djelo o estetici Edmunda Burkea, a riječ je o *A Philosophical Enquiry into the Origins of our Ideas of the Sublime*

¹⁰² Geoffrey Hartman. *Wordsworth's Poetry – 1787-1814*. (New Haven & London: Yale University Press, 1964.), str. 94.

¹⁰³ Jerome McGann. *Romantic Ideology* (Chicago: University of Chicago Press, 1983.).

¹⁰⁴ Vidi Mary Jacobus. *Tradition and Experiment in Wordsworth's Lyrical Ballads (1798)* (Clarendon Press Oxford. 1976.), str. 136.

and Beautiful, objavljenom 1757. godine. Naime, estetika lijepog i sublimnog bila je važni dio javnog diskursa o umjetnosti od 17. stoljeća nadalje, a o razlici između njih promišljao je i sam Wordsworth u svom eseju „The Sublime and The Beautiful“ (1811.-1812.). Sjetimo se naime da u *Preludiju*, u Knjizi prvoj, govoreći o svom djetinjstvu u Lake Districtu, pjesnik kaže „Jednako su me odgajali i ljepota i strah“ (307).¹⁰⁵ U romantičkom razdoblju estetika postaje osnovna spona između, politike, ekonomije, filozofije i književnosti, pa diskurs o lijepom i sublimnom ulazi u sve pore društvenog života.¹⁰⁶ Zanimljivo je, naime, da Burke estetiku lijepog i sublimnog naziva našim „vodećim strastima“ te u lijepom vidi društvene impulse „za očuvanje ljudske vrste“ dok u sublimnom vidi individualne impulse s ciljem „samo-očuvanja“.¹⁰⁷ Estetika lijepog okrenuta je našem društvenom životu, obitelji i prijateljima, dok je estetika sublimnog okrenuta prema našoj usamljenosti i samodostatnosti. Lijepo se rukovodi osjećajem zadovoljstva unutar društvene zajednice kojoj osoba pripada, dok se sublimno rukovodi još jačim osjećajem straha i boli.¹⁰⁸

Iako je Wordsworth više fasciniran estetikom sublimnog, na početku svog eseja govori o tome kako se lijepo i sublimno često prožimaju, ali je naša svakodnevica više obojana estetikom lijepog:

No, možemo reći da je svaki zdrav um često snažno ganut i sublimnim i lijepim, ali u svom svakodnevnom osjećaju blagostanja više ovisi o osjećajima ljubavi i nježnosti koje vežemo uz lijepo, nego li o osjećaju uzvišenosti i strahopoštovanja koji vežemo uz sublimno.¹⁰⁹

¹⁰⁵ „I was fostered alike by beauty and by fear“ (*The Prelude*, Book I, 307).

¹⁰⁶ Npr. dvije su knjige ukazale na raznolikost i posvemašnju relevantnost estetike sublimnog u britanskom društvenom prostoru: *The Sublime – a Reader in British Eighteenth-Century Aesthetic Theory* (1996.) Andrewa Ashfielda i Petera de Bolle, te *Cultures of the Sublime* (2011.) Ciana Duffyja i Petera Howella.

¹⁰⁷ Vidi Edmund Burke. *A Philosophical Enquiry into the Origins of our Ideas of the Sublime and Beautiful* (Oxford: Oxford UP, 1990.), Section IX, str. 38.

¹⁰⁸ Vidi E. Burke, Section XI, str. 40.

¹⁰⁹ William Wordsworth. „The Sublime and the Beautiful“, u: *William Wordsworth: Selected Prose* (London & New York: Penguin Books, 1988.), str. 263-264.

Nadalje, Wordsworth će reći kako smo u djetinjstvu izloženi i lijepom i sublimnom te je nemoguće ustvrditi što ćemo prvo primijetiti, a kod nekih ljudi ono što je u prirodi lijepo može kod drugih izazvati osjećaj sublimnosti. Stoga između lijepog i sublimnog ponekad ne postoji jasno određena granica, ali je jasno da isti prizor istom čovjeku ne može istovremeno biti i lijep i subliman jer je riječ o dijametralno suprotnim estetskim kategorijama.¹¹⁰

Za nas je važno primijetiti da o estetici lijepog progovara „Kod kuće u Grasmereu“ („Home at Grasmere“), narativna pjesma koja je trebala narasti u središnji dio velike poeme *Pustinjak*, no kao što znamo, *Pustinjaka* Wordsworth nikada neće dovršiti.

„Kod kuće u Grasmereu“ je pjesma koju sačinjava čitav niz priča o ljudima iz okolice sela i jezera Grasmere, u centru Lake Districta, a već smo ranije vidjeli da pjesnik samog sebe definira kroz iskustvo određenog mjesta. U toj narativnoj pjesmi koja prethodi *Preludiju*, ponovno se prožimaju mjesto i identitet, a pjesnik putem sjećanja nastoji obuhvatiti prirodu i ljude koji ondje žive. Posežući za estetikom lijepog u kojoj je društvena dimenzija sjećanja važnija od one individualne, Wordsworth slavi samodostatnost određenog lokaliteta koji na prvi pogled izgleda kao „beskorisno svetište“.¹¹¹ Cijela dolina ima izgled urne, a takva posvemašnja zatvorenost sugerira i samodostatnost cjelokupne zajednice koja ondje živi. To je mjesto za Wordswortha raj na zemlji, „dom unutar doma“ (262), „ljubav unutar ljubavi“ (263):

To je (ne mogu točno reći što), to je osjećaj
dostojanstva, ljepote i mira,
Zajednička svetost zemlje i neba,
Nešto što *ovo jedinstveno mjesto* čini,
Malenim boravištem velikog broja ljudi,

¹¹⁰ Ibid., str. 264.

¹¹¹ Karl Kroeber. „‘Home at Grasmere’“: Ecological Holiness“. *MLA*, 89/1, (1974.), str. 132.

Okončanjem i posljednjim konačištem,
 Centrom, koji prima svakoga,
 Skladom bez ovisnosti ili pogreške
 Sačinjenom za sebe i sretnom sa sobom,
 Savršena radost, i potpuna cjelina.

(*Kod kuće u Grasmereu*, stihovi 161-170, moj kurziv)

This (but I cannot name it), „tis the sense
 Of majesty and beauty and repose,
 A blended holiness of earth and sky,
 Something that makes *this individual spot*,
 This small abiding-place of many men,
 A termination and a last retreat,
 A *centre*, come from wheresoe'er you will,
 A whole without dependence or defect,
 Made for itself and happy in itself,
 Perfect contentment, unity entire.

(*Home at Grasmere*, ll. 161-170, italics mine)

Iz navedenih stihova vidimo da Wordsworthovo sjećanje na Grasmere ima utopijske karakteristike: to mjesto je sveto, jedinstveno, mirno, skladno, samodostatno i cjelovito. Stanovnicima koji ondje žive Grasmere je početak i kraj, ondje se rađaju i umiru, a Wordsworthu se čini da je to mjesto svojevrsni *omphalos* – centar svijeta.

U svom *Vodiču kroz Jezera*, Wordsworth će iskoristiti istu metaforu centra i kruga kako bi opisao rodni Lake District,¹¹² a vidimo da već u pjesmi *Kod kuće u Grasmereu* govori o Grasmerskoj dolini kao centru jer je, zajedno sa sestrom Dorothy, odlučio živjeti baš ondje. Pjesničko divljenje ovom dijelu Engleske nije ništa novo, jer će sedamdeset godina prije Wordswortha, pjesnik Thomas Gray istu dolinu nazvati „nesumnjivim, malenim rajem

¹¹² Ideja „kruga“ kod Wordswortha podsjeća na Bachelardovu fenomenologiju zaokruženosti. Bachelard naime kaže da nam slike cjelovite zaokruženosti pomažu da se saberemo i u svojoj nutринi potvrdimo vlastiti identitet (vidi *The Poetics of Space*, Boston Massachusetts: Beacon Press Books. 1994. /1958./), str. 232-241).

na zemlji“ (*Dnevnik putovanja Lake Districtom*). Dorothy i Wordsworth bili su opčarani zatvorenošću tog prostora te su uskoro poznavali svako drvo ili stijenu, kao što su poznavali i tamošnje stanovnike. Zatvorenost Grasmerske doline u tom smislu nije samo fizička, već se ona nadaje i kao psihološka zatvorenost – ljudi su usmjereni jedni na druge i na ono što im pruža sam okoliš. Wordsworthovo sjećanje na Lake District pokazuje nam da ono ima i spacijalnu dimenziju. Grasmerska dolina zadržava i sadrži, a ne dijeli i ne rasipa, pa opstaje kao mjesto koje sjećanje može opetovano posjećivati. Wordsworthova sintagma „vremenski lokaliteti“ koju smo već ranije spominjali, može se primijeniti i na ovu pjesmu jer vrijeme i mjesto dobivaju jednaku vrijednost.

Slika Grasmerske doline koju nam opisuje Wordsworth tako uvodi ideju samodostatnog, jedinstvenog mjesta,¹¹³ a osjećaj doma pruža im osjećaj psihološke blizine s prirodom koja im gotovo zamjenjuje figuru majke te svakodnevno susretanje s životnim situacijama. Onog časa kad nam Wordsworth svoj odnos prema dolini opisuje kao da je riječ o odnosu majke i djeteta (*I meka i vedra i lijepa ti si/ Draga dolino, što na svom licu nosiš osmijeh/ miran, ali i pun zadovoljstva*, 133-36), jasno je da time izražava nostalgiju za djetinjstvom pa uspostava vlastitog identiteta ovisi upravo o Grasmerskoj dolini. Kao što Dorothy i Wordsworth vole dolinu, ona im uzvraća ljubav, prima ih u svoje okrilje, iskušava njihova raspoloženja sumornim olujama i napokon nalazi da su vjerni majci prirodi. Stoga dva labuda koji plove Grasmerskim jezerom, a koje smo već jednom susreli u pjesmi „Večernja šetnja“, postaju slika i prilika nježnog odnosa između brata i sestre:

Njihove su prilike toliko nalikovale našima:
 I oni su odabrali ovo mjesto;
 Došli su kao stranci, baš poput nas; bili su par
 I mi smo bili usamljeni par poput njih.

(*Kod kuće u Grasmereu*, 338-342)

¹¹³ Usp. Jonathan Bate. *Romantic Ecology* (London and New York, Routledge, 1991.), str. 46.

But that their state so much resembled ours;
 They also having chosen this abode;
 They strangers, and we strangers; they a pair,
 And we a solitary pair like them.

(*Home at Grasmere*, ll. 338-342)

Dva su labuda „mogla izabrati/ Bilo koje mjesto na svijetu“ (328-9), a izabrala su Grasmersku dolinu poput Wordswortha i Dorothy.¹¹⁴ Dolina na taj način postaje utopijskim mjestom gdje „onaj tko ore zemlju/ (...) postaje njezinim gospodarom/ I hoda planinom kao što je to činio njegov otac“, mjesto na kojem su ljudi sluge jedino „ognjištu ili otvorenom polju“. Stanovnici doline ne znaju za hladnoću ili glad, jer onima koji su u potrebi pomaže zajednica. Oni žive poput slobodnjaka na zemlji ovog skrovitog rajskog mjesta, sami izrađuju vunenu odjeću, a svoja polja vole poput nekog člana obitelji. Ti ljudi imaju „plemenit um“ (403) jer zrcale mjesto na kojem žive. Očuvani, izvorni okoliš doline „navikao je na darove/Osjećaja“ (651-2), a Wordsworth i Dorothy „ne drže svjetiljku/ U čijoj svjetlosti samo (oni) uživaju“ (654-5). Wordsworth prirodu obasipa osjećajima koji mu se vraćaju kao „nešto unutarnje, što nitko s njim ne može dijeliti“ – osjećaji postaju izvorom pjesničke inspiracije, a zahvaljujući prirodi, on ima sposobnost zagledati se u tu „najtamniju jamu“, svoj vlastiti um. Wordsworth ovdje ponavlja kako jedino on uspijeva u obi-

¹¹⁴ O vrlo bliskom odnosu brata i sestre koji su kao djeca, zbog prerane smrti oba roditelja, bili rastavljeni i smješteni u druge obitelji te su se ponovno susreli 12 godina kasnije postoje različita nagađanja. Jedno od njih upućuje na incestuozan odnos brata i sestre koji se nisu razdvajali čak niti nakon Wordsworthovog braka s Mary Hutchinson, Dorothyinom najboljom prijateljicom iz djetinjstva. Takav odnos prikazuje i film „Pandaemonium“ (2000. g.) Juliene Templea u kojem Dorothy ponekad noću zalazi u bratovu spavaću sobu. Za vrijeme svog boravka u Grasmereu na ljeto 2008. godine imala sam prilike o tome pričati s organizatorom Wordsworthove ljetne škole, profesorom Richardom Graviлом koji je osporio incestuožnu vezu između brata i sestre, a to je potvrdila i velika stručnjakinja za poeziju i prozu Dorothy Wordsworth, profesorica Pamela Woof, zgražajući se nad činjenicom da Temple u svom filmu inzistira upravo na takvom odnosu.

nim stvarima vidjeti nešto neobično, pa je ujedno i njegov um ono što ga odvaja od zajednice u kojoj živi – sublimni pjesnički um nadvio se nad estetiku lijepog i osjećaj zadovoljstva zbog pripadanja određenoj društvenoj zajednici.

Ovakav prikaz Lake Districta svakako je dijelom onoga što Jerome McGann naziva „romantičkom ideologijom“ jer ne odgovara objektivnoj stvarnosti, a Wordsworth odabire prikriti stvarnost kako bi ponovno istaknuo važnost osobnog sjećanja i veličinu vlastitog uma. Iako Wordsworth govori o životu u zajednici koji je nemoguć bez integracije čovjeka s prirodom, kao što će to ustvrditi Jonathan Bate,¹¹⁵ ipak se ta integracija u konačnici nadaže kao djelomična. Pjesnik naime tvrdi da ga zanima „životna stvarnost“ (55) u Grasmerskoj dolini, ali nikada neće moći saznati što se dešava s ljudima koje spominje: jednim slijepcem, čovjekom koji je paraliziran ili pak usamljenom udovicom, koji su pravi razlozi njihovih nedaća i na koji način im zajednica nastoji pružiti pomoć. Za pjesnika koji je zaokupljen životnom stvarnošću, glavni dijelovi te stvarnosti bivaju prešućeni kako bi se zadovoljili imperativi estetike lijepog: skladnog suživota u društvenoj zajednici.

Govoreći o sjećanju i pitanju romantičke estetike, moramo ustvrditi da će najvažniju ulogu u Wordsworthovoj poeziji, uz estetiku pitoresknog i lijepog odigrati estetika sublimnog.¹¹⁶ No, Sve do devedesetih godina prošlog stoljeća kritičari su pojam sublimnog kod engleskih romantičara povezivali uz njemačku idealističku filozofiju i Kantovu *Kritiku uma* (1790.). U tom smislu, Kantu su pjesnici romantizma dugovali percepciju uma koji

¹¹⁵ Vidi Jonathan Bate. *Romantic Ecology* (London and New York, Routledge, 1991.), str. 33.

¹¹⁶ Kad govorimo o počecima estetike sublimnog i njezinoj upotrebi kod različitih romantičkih pjesnika, izvesti definiciju nekog generičkog pojma „romantičkog sublimnog“ nadaže se kao težak zadatak. Naime, sublimno nema isto značenje za pjesnika kao što je Wordsworth (postoji vjera u pozitivan suodnos uma i prirode s reflektirajućom osjećajnom sferom) i za pjesnika druge generacije, P. B. Shelleyja (postoji mogućnost da je priroda opaka i hladna te da joj naši osjećaji ne znače baš ništa, vidi npr. njegovu pjesmu „Mt. Blanc“).

je aktivan, a britanski empirizam samo je udario temelje prema razmišljanju o subjektu u okvirima idealističke filozofije koja priznaje da je pjesnik izuzetan, genijalni pojedinac. Za Kanta je doživljaj sublimnog „nezainteresirano iskustvo“ – bez obzira na to tko smo, odakle dolazimo i kako živimo, doživljaj sublimnog se za Kanta ne razlikuje od čovjeka do čovjeka. Međutim, na odabranim primjerima Wordsworthove poezije – sceni prelaska Alpi iz Knjige šeste *Preludija* i sceni planinarenja na Snowdonu, najveće planine u Walesu iz Knjige trinaeste *Preludija* - vidjet ćemo da je pjesnikov doživljaj sublimnog određen društveno-političkim silnicama te da kantovski, idealistički doživljaj prirode moramo podvrgnuti historističkom čitanju kako bismo pokazali da je riječ o ideološki opterećenom pojmu koji funkcionira na razini „politički nesvjesnog“ (Jameson).

Prvi je o značenju pojma „sublimno“ govorio još grčki filozof Longin, u svom eseju „On the Sublime“ (1. st.) opisujući ga kao „pitanje unutarnjeg piščevog genija“, no romantičari su „sublimno“ iz područja književnog diskursa pomaknuli na doživljaj vanjskog svijeta, pa stoga za romantičkog pjesnika sublimno nalazimo u prirodi koja nas okružuje. O takvoj vrsti sublimnog govorit će i Edmund Burke u svojoj *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful* (1757.) opisujući ovu vrstu estetskog doživljaja kao susret s ogromnim i prostranim stvarima koje pobuđuju strah i čuđenje te čovjekovu želju za samo-očuvanjem. Onoga trena kad strah pred sublimnim postane nemoguć i čovjek se počne bojati za svoj život, doživljaj sublimnog prestaje i prerasta u strah od smrti. Burke naime, poput empirista, izvor sublimnosti vidi u samom objektu percepcije – stvari su sublimne same po sebi – dok Kant smatra da je izvor sublimnosti sam promatrač – stvari su sublimne zato što ih mi vidimo takvima. Za romantičke pjesnike estetika sublimnog često se veže uz planinske vrhunce, a poznata je scena Wordsworthovog prelaska Alpi iz Šeste knjige *Preludija*. Alpe su svakako planinski lanac koji je u europskom imaginariju važan topos – mjesto sa sedimentiranim društveno-povijesnim značenjima. Kao što je rekao Edward Casey: „ne postoji niti jedno netaknuto mjesto na našoj planeti koje nije obuhvaćen kulturom (...). Kultura kontekstualizira svaki kutak prirode, pa tako i sva ona netaknuta

mjesta“.¹¹⁷ Alpe su upravo jedno takvo netaknuto, osamljeno i nedokučivo mjesto, prirodna granica unutar Europe koju je po prvi puta u povijesti prešao Hanibal s karavanom slonova kako bi osvojio Rim. Za njim će to učiniti Petrarca koji se 1335. godine uspeo na Mt. Ventoux, čuvajući pritom u svom džepu *Ispovijesti* Svetog Augustina i prikladno čitajući Knjigu desetu u kojoj Sveti Augustin govori o važnosti sjećanja.¹¹⁸

Od sredine osamnaestog stoljeća Alpe postaju važna lokacija za svakog engleskog džentlemana jer se nalaze na putu od Italije do Švicarske, a unutar itinerarija koji je uključivao kulturno-umjetničke, ali i prirodne ljepote kontinenta. Takav itinerarij zvao se „Velika tura“, a mahom je obuhvaćala putovanja kroz talijanske gradove „kao mjesta umjetničkog dostignuća“ te švicarske planine i jezera kao mjesta „prirodnih ljepota“.¹¹⁹ Uspon na Alpe u okviru tog itinerarija postao je pomodan i nezaobilazan, te su Alpe postale ključnim mjestom za doživljaj sublimnog u prirodi. U susretu sa sublimnim na nekom Alpskom vrhuncu, govorili su po povratku mnogi alpinisti, ljudski se um promijenio: prepoznao je svoju nedostatnost u odnosu na tu beskrajnu, netaknutu prirodu ili je pak prepoznao svoj skriveni potencijal u susretu s masivnom i bezosjećajnom prirodom. Louis Ramond de Carbonnières, jedan od prvih alpinista koji se popeo na Mt. Blanc, govorio je o potencijalu koji ljudski um ima u odnosu na prirodu:

Uzalud će razum pokušati prebrojati godine (...) kad se čvrstoća tih ogromnih masa (tj. stijena i leda), usporedi s brojnim ruševinama koje ih okružuju, um je preplašen i rastrojen. Tad se imaginacija uzdigne nad sve ono što je razum bio prisiljen napustiti i u tim sukcesivnim povijesnim razdobljima ugleda sliku vječnosti (...). Naše najveće ideje i plemenite osjećaje stvara obmanjujuća imaginacija; ne

¹¹⁷ Edward Casey. *Getting Back into Place* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1993.), str. 237.

¹¹⁸ See Mihaela Irimia. „Are these the Alps I see before me, or are they but some mountains of the mind?“. *Studien Zur Englischen Romantik 8: Romantic Explorations*. Michael Mayer (ur.) (Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2009.), str. 25.

¹¹⁹ *Ibid.*, str. 23.

bismo mogli zamisliti sublimnu ideju, ili napraviti nešto briljantno, da nam ona (tj. imaginacija) stalno ne povećava i uveličava te zemaljske prizore; od konačnog čini beskonačno, vrijeme preoblikuje u vječnost, a od izbljednjenih lovora stvara besmrtnu krune.¹²⁰

Za de Carbonnièresa, imaginacija je osnovni preduvjet za sublimni doživljaj, a suočen s planinskim lancem poput Alpi, čovjek izgubi pojam o vremenu te mu se čini da putuje od života prema smrti i nazad. Zanimljivo je da će Wordsworth u svom džepu, prelazeći Alpe, imati upravo francuski prijevod Louisa Ramonda de Carbonnièresa jednog od najpoznatijih engleskih vodiča kroz Alpe, *Sketches of the Natural, Civil, and Political State of Swisserland* (1779.), Williama Coxea, poznatog svećenika, povjesničara i pratitelja engleske gospode na europskim proputovanjima. Nadalje, ne čudi činjenica da će Wordsworth svoj prije spomenuti esej „The Sublime and the Beautiful“ uključiti u vlastiti *Vodič kroz jezera*, objavljen 1810. godine. U istom eseju, estetici sublimnog pristupa iz empirističke pozicije Edmunda Burkea¹²¹ (sublimno je osjećaj ugodne jeze) i poput Burkea, evocira svog velikog prethodnika Johna Milтона.¹²² U *Vodiču*, Word-

¹²⁰ Louis Ramond de Carbonnières, „Observations on the Glaciers“, citirano u: William Coxe, *Travels in Switzerland in a Series of Letters to William Melmoth*. (London: Printed for T. Cadell in the Strand. 1789.) ii, str. 163.

¹²¹ Vidi Burkeovu *Enquiry*, potpoglavlje 7: „Whatever is fitted in any sort to excite the ideas of pain and danger, that is to say, whatever is in any sort terrible, or is conversant about terrible objects, or operates in a manner analogous to terror, is a source of the sublime; that is, it is productive of the strongest emotion which the mind is capable of feeling. I say the strongest emotion, because the ideas of pain are much more powerful than those which enter on the part of pleasure. Without all doubt, the torments which we may be made to suffer, are much greater in their effect on the body and mind, than any pleasures which the most learned voluptuary would suggest, or than the liveliest imagination, and the most sound and exquisitely sensible body could enjoy. (...) When danger or pain press too nearly, they are incapable of giving any delight and are simply terrible; but at certain distances, and with certain modifications, they may be, and they are delightful, as we every day experience.“, str. 36.

¹²² Vidi opis pakla u 2. dijelu *Izgubljenog raja*.

sworth poziva čitatelja da uperi pogled u planine koje nadvisuju jezero Windermere te da se zaustavi na branama u udolini Langdale i koristi nekoliko rečenica iz Miltonovog *Izgubljenog raja*.¹²³

Upravo kroz iskustvo sublimnog – osjećaj straha i iznenađenja koji ipak poznaju granice – Wordsworth u *Preludiju* pokušava doseći autonomno i cjelovito sebstvo. Stoga se u Knjizi šestoj takvo romantičko sebstvo izgrađuje kroz imaginaciju i sjećanje, a tome doprinosi čitav niz složenih diskursa o estetici sublimnog – kulturološki (Alpe kao važno mjesto u europskom imaginariju), politički (Alpe kao oličenje radikalizma tijekom Francuske revolucije) i filozofski (Alpe kao mjesto na kojem empiristički doživljaj prirode popušta pred idealističkim). Naime na svom putovanju iz Francuske u Italiju, Wordsworth prolazi putem Simplon koji spaja peninske i lepontske Alpe na talijansko-švicarskoj granici. Wordsworth je ondje s prijateljem iz Walesa Robertom Jonesom i obojica su svjesni da su Alpe nezaobilazno mjesto obilaska. Tim više što će se ondje naći 1790. godine, u jeku Francuske revolucije, a nakon godišnjice početka revolucije koju će proslaviti u Parizu. Wordsworth i Jones pješice će proputovati više od 1,500 milja kroz Francusku, Švicarsku, Italiju i Njemačku.¹²⁴

(...) požurili smo se spustiti dolje,
 I putem koji smo ranije propustili, sišli smo
 U uski ponor. Potok i puteljak
 Bijahu nam putnici-ortaci na tom mračnom putu,
 I uz njih smo putovali nekoliko sati
 Polaganim korakom. Neizmijerna visina
 Drveća što trune, a nikad neće istrunuti,
 Nepokretni huk slapova,
 Vjetrovi naspram vjetrova, zbunjujući i usamljeni,
 Bujice što prodiru iz čistog plavog neba,
 Slušali smo žubor stijena –

¹²³ Vidi Notes to „The Sublime and the Beautiful“, u: *William Wordsworth: Selected Prose*. (London and New York: Penguin Books, 1988.), str. 491-492.

¹²⁴ Istu pješačku turu Wordsworth će opisati u djelu *Descriptive Sketches* iz 1792.g., a upravo će se na to djelo uvelike oslanjati *Preludij*.

Crne litice kraj puta s kojih kišne kapi govore
 Kao da imaju svoj vlastiti glas – bolestan prizor
 I vrtoglavi izgled potoka što luduje,
 Raspušteni oblaci u predjelu nebesa
 Buka i mir, tama i svjetlost,
 Sve skupa izradio ih je jedan um, konture su to
 Istog lica, procvalo cvijeće na istom drvetu,
 Utjelovljenje velike apokalipse,
 Oblici i simbolički prikazi vječnosti,
 Onog prvog, posljednjeg, središnjeg i beskrajnog.
 (*Preludij*, Knjiga šesta, 551-572)

(...) downwards we hurried fast,
 And entered with the road which we had missed
 Into a narrow chasm. The brook and road
 Were fellow-travellers in this gloomy pass,
 And with them did we journey several hours
 At a slow step. The immeasurable height
 Of woods decaying, never to be decayed,
 The stationary blasts of waterfalls,
 And everywhere along the hollow rent
 Winds thwarting winds, bewildered and forlorn,
 The torrents shooting from the clear blue sky,
 The rocks that muttered close upon our ears -
 Black drizzling crags that spake by the wayside
 As if a voice were in them – the sick sight
 And giddy prospect of the raving stream,
 The unfettered clouds and region of the heavens
 Tumult and peace, the darkness and the light,
 Were all like workings of one mind, the features
 Of the same face, blossoms upon one tree,
 Characters of the great apocalypse,
 The types and symbols of eternity,
 Of first, and last, and midst, and without end.

(*The Prelude*, Book VI, ll. 551-572)

S obzirom da je zadnje stihove Wordsworth posudio od Mil-
 tona iz Pete knjige *Izgubljenog raja* njegova je reakcija u dobroj
 mjeri uvjetovana književnim konvencijama, a ne osobnim do-
 življajem. Nadalje, ta je reakcija uvjetovana i društveno-politič-
 kim zbivanjima. S početkom Francuske revolucije, Wordsworth
 sebe naziva „demokratom“ tj. čovjekom koji je voljan dvanaest
 sati razmišljati o stanju i budućnosti društva, u odnosu na samo
 jedan sat dnevno razmišljanja o poeziji. Wordsworth je naime,
 zajedno sa S. T. Coleridgeom, bio član društva pod nazivom
London Corresponding Society koje je podupiralo ideale revolucije.
 Prelazeći Alpe, pjesnik je od doživljaja sublimnog očekivao suo-
 čavanje s vlastitim umom uz pomoć visina, litica i usjeklina Alpi
 koje podsjećaju na skrivene dijelove čovjekovog uma, nadajući
 se da će ga estetika sublimnog uputiti prema pravim budućim
 odlukama. U tom smislu Wordsworth je imao važnog učitelja u
 odgovoru ljudskog uma na prirodnu svemoć i sublimnost Alpi
 – Jean-Jacques Rousseaua. Nakon što je engleski prijevod nje-
 vog epistolarnog romana *Julija ili Nova Heloiza* (1761.), po prvi
 puta ugledao svjetlo dana, mit o Alpama kao mjestu republi-
 kanske politike i društvenih vrлина, urezao se u europski ima-
 ginarij. Naime Helvetia, rimsko ime za dio Švicarske smješten
 između Alpa i Jure, oduvijek je bila sinonim za slobodu. Sjetimo
 se da će primjerice Friedrich Schiller 1804. godine napisati dra-
 mu *Wilhelm Tell*, odajući počast tom legendarnom švicarskom
 pastiru koji je, poput Robina Hooda, štiti siromašne seljake i
 organizirao otpor protiv austro-ugarske monarhije. Do danas taj
 je junak simbol republikanskih vrлина i otpora vladavini aristo-
 kracije. U ranom 19. stoljeću republikanske vrline uključuju po-
 jam slobode od arbitrarnih centara moći, građanski humanizam,
 ideju da opstanak republike ovisi o postojanju građanskih vrlina
 i patriotizma koji počiva na ljubavi prema slobodi svih slojeva
 društva.¹²⁵ Rousseauov roman progovara o tim autentičnim re-
 publikanskim vrlinama koje smješta u Clarens, gradić na sjever-

¹²⁵ Vidi Patrick Vincent. „Sleep or Death? Republicanism in *The Convention of Cintra*“. *Grasmere Journal*, Richard Gravid (ur.) (Grasmere: Humanities-Ebooks, 2008.), str. 83-94.

noj obali Ženevskog jezera, u kojem Julie i njezin suprug Wolmar svojim djelima pomažu lokalnoj zajednici te bude zahvalnost i divljenje mještana. Wolmar je gotovo utopijski primjer dobrohotnog paternalizma jednog lokalnog moćnika, a Rousseau će ideju lokalnog republikanizma koju Wolmar zastupa kasnije, u svom *Društvenom ugovoru* (1762.), proširiti na cjelokupnu naciju. No takva utopijska zajednica samo je privid, jer Julie voli St. Preuxa, lokalnog svećenika koji zbog svoje strastvene ljubavi prema Julie odlazi u Alpe pronaći mir. Svoje iskustvo u Alpama, St. Preux opisuje na sljedeći način:

Tog sam dana došao do (...) nekih od najviših (vrhova) do kojih sam uopće mogao doći (...). Ondje sam, okružen čistim zrakom, počeo shvaćati koji je stvarni razlog promjene mog raspoloženja i povratka tog unutarnjeg mira kojeg sam prije toliko vremena izgubio. Doista, opći je dojam svih ljudi koje se ondje nađu, ioako to uopće ne primijete, da visoko gore u planinama gdje je zrak čist i prozračan, čovjek slobodnije diše, osjeća da mu je tijelo lakše, a um spokojan; (...) Ondje meditacije postaju neopisivo veličanstvene i sublimne (...) čini se da kad se čovjek nađe iznad ljudskih naselja iza sebe ostavlja sve niske i zemaljske osjećaje, i kako se približava bestjelesnim prostranstvima, duša mu poprima nešto od njihove nepromjenjive čistoće.¹²⁶

Nakon ovog očekivanog opisa koji šablonski ponavlja iskustvo sublimnog u suočavanju s Alpama, slijedi dio u kojem St. Preux opisuje jednostavnost stanovnika tih udaljenih predjela,

¹²⁶ „I reached that day (...) some of the highest of those (peaks) that were within my capacity (...). It was there that, in the purity of the air where I found myself, I came to an understanding of the genuine cause of my change of humour, and of the return of that inner peace I for so long had lost. Indeed, it is a general impression experienced by all men, although they do not all notice it, that high in the mountains where the air is pure and subtle, one breathes more freely, one feels lighter in the body, more serene of mind; (...) Meditations there take on an indescribably grand and sublime character (...) it seems that by rising above the habitations of men one leaves all base and earthly sentiments behind, and in proportion as one approaches ethereal spaces the soul contracts something of their inalterable purity” (Jean-Jacques Rousseau, *Julie, ou La Nouvelle Heloise* (1761.), Pt I, Pismo XXIII).

koji u svemu ravnopravno sudjeluju, a krasi ih gorljivo gostoprимstvo i univerzalna ljudskost. Njihove vrline u harmoničnom su suodnosu s prirodnošću i otvorenošću njihovih gesta. Ti alpski pastiri opisani su poput autentičnih demokrata u suživotu s prirodnim okruženjem, a sloboda kretanja po planinskim vrhuncima vidljiva je i u njihovom ponašanju. Simon Schama, američki povjesničar, ovu će knjigu nazvati „najutjecajnijom lošom knjigom koja je ikad napisana“¹²⁷ jer inaugurira mit švicarskih Alpi kao hrama estetike sublimnog, ali i sjedišta ljudskih vrlina gdje ljudi žive u savršenom suživotu s prirodom. No Schama ističe da je stvarnost ondje bila daleko od idealizirane slike koju čitatelju pruža Rousseauov sentimentalni roman. Naime, sva „ljekovitost Alpi nestala bi pri bližem susretu s njima – tad bi čovjek u planinskim kućercima primijetio seljake koji pate od gušavosti i kojekakvih izraslina kao i koncentraciju imbecila“.¹²⁸ No Wordsworthu je mit alpske utopije bio prihvatljiviji od stvarnosti. Samog sebe doživljavati će kao „junaka-patriota“ koji slavi republikanske vrline, a gubitak švicarske slobode doživljava kao gubitak vlastite. To će uostalom pokazati i u sonetu „Razmišljanja jednog Britanca o osvajanju Švicarske“ (1807).¹²⁹ te će čak i nakon Napoleonove

¹²⁷ Simon Schama. *Landscape and Memory* (USA: Vintage Books, 1995.), str. 481.

¹²⁸ Ibid., str. 480.

¹²⁹ Ta je činjenica vidljiva i u njegovoj pjesmi „Thought of a Briton on the Subjugation of Switzerland“ (*Poems in Two Volumes*, 1807.)

Two Voices are there; one is of the sea
 One of the mountains; each a mighty Voice:
 In both from age to age thou didst rejoice,
 They were thy chosen music, Liberty!
 There came a Tyrant, and with holy glee
 Thou fought' st against him; but hast vainly striven:
 Thou from thy Alpine holds at length art driven,
 Where not a torrent murmurs heard by thee.
 Of one deep bliss thine ear hath been bereft:
 Then cleave, O cleave to that which still is left;
 For, high-souled Maid, what sorrow would it be
 That Mountain floods should thunder as before,
 And Ocean bellow from his rocky shore,
 And neither awful Voice be heard by thee!

okupacije Švicarske duboko vjerovati da je moguće povratiti njezinu mitsku slobodu. U *Ekskurziji* (1814.) će pak spomenuti velike „Švicarce, plemenit narod, koji se borio i poginuo za slobodu Helvetije/ Oh! Nikako uzalud (...)“ (Knjiga 8, str. 220). Nadalje, sjećajući se svojih alpskih uspona kaže: „nosili smo ime/ koje se poštovalo u Francuskoj, ime pripadnika engleske nacije“ (*Preludij*, Knjiga deveta, 409-410) i svi su nas pozdravljali kao „pret-hodnike u njihovom slavnom poduhvatu“ (412).

Wordsworth ovdje početke Francuske revolucije čita u ključu svih onih Engleza koji su je podupirali, smatrajući da su 1688. godine, tzv. Slavnom revolucijom („Glorious Revolution“), prošli upravo ono što Francuska prolazi 1789. godine – mirno prebacivanje vlasti iz ruku kralja u ruke parlamentarnih zastupnika. Stoga je slavije godišnjice početka Francuske revolucije u Parizu (Fête de la Fédération), na kojem su obojica prisustvovala 1790. godine, bilo izraz vjere u ideale revolucije i Wordsworthovog radikalnog entuzijazma. Međutim, tražeći taj isti entuzijazam u susretu s alpskim sublimnim, Wordsworth se razočarao. Naime, pjesnik se djetinje nadao ponovno doživjeti sublimne trenutke „ljepote i jeze“ koje mu je u djetinjstvu ulijevao planinski kralolik Lake Districta, no umjesto toga nije doživio ništa posebno. Štoviše, prešao je Alpe da to uopće nije primijetio. Stoga je ope-tovano ispitivao vodiča je li to moguće:

„Razmišljanja jednog Britanca o osvajanju Švicarske“

Dva glasa postojашe ondje; glas mora
 I glas planina; oba glasa bijahu moćna:
 Iz godine u godinu uživala si u njima,
 Jer izabrala si njihovu glazbu, ti Slobodo!
 Al“ onda dođe tiranin, i sa svetom radošću
 Borila si se protiv njega; al trud je tvoj bio uzaludan:
 Izbačena si na kraju iz svog alpskog legla,
 Tamo gdje ne žubori slap i ne možeš ga čuti.
 Tvoj sluh je lišen tog dubokog blaženstva:
 Stoga ostani, O ostani uz ono što još imaš;
 Jer Gospo uzvišene duše, kakva bi tek tuga bila
 Da planinski brzaci nastave svoj tutanj,
 I da se sa stjenovitih obala čuje rika oceana,
 A niti jedan od tih strašnih glasova, ti više ne možeš čuti.

Jack Stillinger (ur.), *Selected Poems and Prefaces, William Wordsworth* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1965.), str. 375.

U teškoj nevjerici, ponavljali smo mu isto pitanje,
 A svi su odgovori koje je davao
 Na naše upite, po svom smislu i sadržaju
 Odgovarali našim osjećajima,
 Što se svesti mogu na istu misao – mi smo prešli Alpe.

(*Preludij*, Knjiga VI, 520-524)

Hard of belief, we questioned him again,
 And all the answers which the man returned
 To our inquiries, in their sense and substance
 Translated by the feelings which we had,
 Ended in this – that we had crossed the Alps.

(*The Prelude*, Book VI, ll. 520-524)

Pjesnikov um grozničavo u prirodi traži potvrdu svojih impresija iz djetinjstva, no suočava se sâm sa sobom te naposljetku mora priznati da se mora vratiti vlastitoj imaginaciji jer mu priroda ne daje adekvatne inpute. Tamo gdje će Abrams govoriti o sretnom braku između pjesničkog uma i prirode, te svojevrsnom vraćanju uma na ranije impresije koje obogaćuju sadašnje iskustvo (postupno vraćanje na ranije osjetilne stadije, Abrams tvrdi, tipičan je romantički način suočavanja sa stvarnošću¹³⁰), Hartman će govoriti o nemogućnosti dubokog kontakta s prirodom, jer je komunikacija s njom toliko zamršena da „pjesnik s prirodom ostvaruje najslabiju komunikaciju upravo u trenucima kad pomišlja kako je na dobrom putu da se razumiju“.¹³¹ Tako će Hartman zaključiti da gore navedena scena govori o „neuspjehu uma naspram vanjskog svijeta“,¹³² te stoga nije iznenađujuće da će nakon scene prelaska Alpi uslijediti scena posve-

¹³⁰ M. H. Abrams. *Natural Supernaturalism* (London: Oxford UP, 1971.), str. 114.

¹³¹ Geoffrey Hartman. *Wordsworth's Poetry: 1787 – 1814*. (New Haven & London: Yale UP, 1964.), str. 40

¹³² Vidi Geoffrey Hartman: „Synopsis: the Via Naturaliter Negativa“, u: *Wordsworth's Poetry 1787-1814*. (New Haven & London: Yale UP, 1964.), str. 184.

te imaginaciji u kojoj pjesnik veliča vlastitu imaginaciju jer djeluje neovisno o prirodi. Pjesnik će ovaj uvid proslaviti riječima: „Imaginaciju! (...)/ I sada, povratio sam snagu, i kažem svojoj duši „prepoznam tvoju slavu“ (525-532).¹³³ Stoga možemo reći da se u trenutku poraza uma naspram vanjskog svijeta, pjesnik okreće vlastitoj nutрини i slavi pobjedu svog unutarnjeg svijeta. Nadalje, priroda se nadaje kao autonomna snaga koja posjeduje vlastitu imaginaciju, no Wordsworth će morati doći do kraja *Preludija* i scene na planini Snowdon, najviše planine u Walesu, kako bi došao do tog otkrića.¹³⁴ Zbog toga je i scena na Snowdonu posebna jer govori o imaginativnoj snazi prirode koja postoji odvojeno od imaginativne snage ljudskog uma. Ovdje uočavamo pomak od empirizma prema idealizmu tj. Kantovsku vjeru u odvojenost i autonomnost subjekta u trenutku opažanja vanjskog svijeta, ideju koju će razraditi druga generacija engleskih romantičara, a poglavito P. B. Shelley.¹³⁵

S obzirom da je iskustvo estetike sublimnog u Alpama za pjesnika negativno, on će mudro svoj utopijski republikanizam prebaciti u podneblje koje pozna puno bolje od švicarskih Alpi – svoj rodni Lake District. U kasnijim će djelima, poput *Vodiča kroz jezera* (1810.)¹³⁶ čak usporediti Lake District s Luzernom, švicarskim kantonom posebne ljepote uz istoimeno jezero:

¹³³ „Imagination! (...)/ And now, recovering, to my soul I say „I recognize thy glory“.” (*Preludij*, Knjiga VI, 525-532).

¹³⁴ See Geoffrey Hartman: „Synopsis: the Via Naturaliter Negativa“, u: *Wordsworth's Poetry 1787-1814*. (New Haven & London: Yale UP, 1964.), str. 184.

¹³⁵ Vidi Domines Veliki, Martina. „Politics as Absence in ‘Tintern Abbey’ and ‘Mont Blanc’“. *Studia Romanica et Anglicana Zagrabienensia*, 63 (2018), str. 113-127.

¹³⁶ Jonathan Bate je pokazao da je 1835. upravo *Vodič kroz jezera* bio najprodavanija Wordsworthova knjiga koja je između 1842. i 1859. doživjela pet reizdanja. Uostalom, anegdota Matthew Arnolda o susretu s nekim svećenikom koji se toliko divio *Vodiču* da je Arnolda upitao je li Wordsworth napisao išta drugo osim te knjige uklapa se u cjelokupnu priču. Bate osim toga pokazuje da je *Vodič* u odnosu na prijašnje turističke vodiče bio drugačiji u dva aspekta: prvo, nije bio napisan samo za turiste i drugo, Wordsworth je čitatelju želio pokazati što znači živjeti u Lake Districtu (Jonathan Bate. *Romantic Ecology*, London & New York: Routledge, str. 44).

Promatrač će se uspjeti do jedne male platforme i vidjeti kako mu se pod nogama prostiru planine, jezera, ledenjaci, rijeke, šume, slapovi, i udoline s kućama i svim ostalim stvarima koje se u njima nalaze; a sve će to biti obojano prikladnim bojama. Lako je shvatiti da takva izložba imaginaciji pruža intenzivno zadovoljstvo, navodeći ju da slobodno luta od udoline do udoline, od planine do planine, sve do najdubljih ponora Alpi. No ona pruža još znatnije zadovoljstvo: zbog toga je moguće razumjeti i shvatiti ovu sublimnu i lijepu regiju, sa svim njenim skrivenim blagodatima u suodnosu i međusobnoj povezanosti. Ovdje ćemo pokušati govoriti o nečem sličnom, ne dotičući se sitnih detalja i pojedinosti koje bi bile zbunjujuće i nepotrebne, poštujući jezera na sjeveru Engleske, kao i doline koje ih okružuju i planine što ih zatvaraju.¹³⁷

S obzirom da će od 1760-ih, udolina Wye i cijeli Wales, kao i škotski predio Highlands postati mjesta na koja počinju hodočastiti domaći turisti, Wordsworth se svojim *Vodičem kroz jezera* priključio plejadi putopisaca koji su privlačili turiste u Lake District. Na taj način pjesnik je i sam sudjelovao u nečem što je toliko prezirao: dolasku ljudi iz svih krajeva Engleske kako bi se divili netaknutoj prirodi često bez profinjenosti i ukusa, prilazeći prirodnim ljepotama kao artiklima u izlozima dućana. Nadalje, već smo u pjesmi „Kod kuće u Grasmereu“ vidjeli da je riječ o slikanju utopijski idealne zajednice malog broja ljudi koji žive u sretnom suživotu s prirodom, dok je stvarnost siromašne i napuštene prosjakinje potpuno drugačija.

Također, nije li i sam pjesnik, svojim dolaskom u Alpe, bio običan turist, jednako tako žedan uzbuđenja i prizora sublimne ljepote koju su prije njega iskusili i opisali toliki putnici. Čini se da Wordsworth povratkom u rodni kraj i preusmjeravanjem radikalnog entuzijazma Francuske revolucije u domaći kontekst zapravo zamjenjuje politički naboj sadržan u estetici sublimnog u pitomiju, ali i konzervativniju estetiku lijepog i pitoresknog. Naime, u želji za očuvanjem švicarskog ideala republikanskih vrline, on će te iste vrline, imaginativnim zamahom premjestiti u Lake District, gradeći utopiju na vlastitom terenu. Drugim riječima, ideološki naboj estetike sublimnog pokazuje nam da će

¹³⁷ *Guide to the Lakes*, str. 21.

pjesnikov radikalizam, kao što ćemo pokazati u idućem poglavlju, biti kratkoga daha te će s povratkom u Englesku ponovno prigriliti reakcionarni patriotizam. Na taj način će kulturni kapital, koji kao Europljani povezujemo s kolektivnim sjećanjem na Alpe, pretočiti u nacionalne okvire i osobno sjećanje na dobro znane krajolike.

London: Gin Lane (William Hoggart)

3.4. Sjećanje i grad kao romantički topos¹³⁸

Na kraju moramo konstatirati da bismo bili nepravедni prema Wordsworthu sa zaključkom kako je on samo pjesnik prirode koji ne pokazuje zanimanje za urbanu sredinu. Međutim i on je bio pogođen otvaranjem sela prema gradu, tj. velikim priljevom seoskog stanovništva u gradove u potrazi za poslom i boljim životom. Naime, kako će ustvrditi Raymond Williams, čitavo osamnaesto stoljeće selo i grad bit će u dinamičnom i vrlo kompleksnom suodnosu.¹³⁹

¹³⁸ Riječ je o nadopunjenom tekstu koji je objavljen pod nazivom Wordsworthian London – (re)configurations of the metropolis, *Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa*, LVIII (2013.), str. 139-151.

¹³⁹ Vidi Raymond Williams. *The Country and the City* (New York: Oxford UP), str. 173.

Ovdje na tri različita primjera – pjesmama „Composed Upon Westminster Bridge“, Knjizi sedmoj u *Preludiju* i Knjizi osmoj u *Ekskurziji* – želimo pokazati na koji se način Wordsworth sjećá Londona – najveće europske metropole 18. stoljeća koja svoj procvat uvelike doživljava zbog trgovine s prekomorskim kolonijama. Polazimo od pretpostavke Hillisa Millera koji kaže da grad u Wordsworthovim pjesmama nije mjesto bez značenja već je naprotiv grad „glavna okosnica onoga što se u njemu zbiva i niti jedna analiza njegovih pjesama ne bi bila cjelovita bez pomne interpretacije funkcije gradske sredine“.¹⁴⁰ U skladu sa „spacijalnim zaokretom“ (the spatial turn) o kojem se u filozofiji spacijalnosti govori posljednjih dvadesetak godina – „ideji o ontološkom paritetu prostora i vremena [...] gdje niti jedna kategorija nije privilegirana u odnosu na drugu“¹⁴¹ – pokušat ćemo pokazati da je Wordsworthov London kompleksno sjecište različitih lokaliteta, uključujući one simboličke, imaginativne, fizičke, socijalne i lingvističke, tj. lokalitete što postoje između materijalne stvarnosti i pridanih im značenja (Lefebvre). Vidjet ćemo naime da je grad u 18. stoljeću društveni konstrukt te da ga se Wordsworth sjećá jednako živopisno kao i svog Lake Districta, a ta tvrdnja donekle ruši mit o Wordsworthu kao „pjesniku prirode“.

U ovom smo poglavlju do sada govorili o Wordsworthu kao „pjesniku prirode“ koji privilegira ruralnu sredinu u odnosu na onu gradsku, no to nije uvijek slučaj. U svom sonetu „Composed Upon Westminster Bridge“ (Ispod Westminsterškog mosta), pjesnik nam otkriva svoju snažnu fascinaciju gradskom sredinom:

Zemlja nam ništa ljepše pokazati ne može:
A duša onog koji takav prizor primijetio ne bi
Prizor što dirljiv je i veličanstven, suhoparna je:

¹⁴⁰ J. Hillis Miller. *Topographies* (Stanford: Stanford University Press, 1995.), str. 16.

¹⁴¹ Vidi Barney Warf & Santa Arias, *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives* (London & New York: Routledge Studies in Human Geography, 2009.), str. 18.

Ovaj grad sada na sebe oblači
 Ljepotu jutra; tihu i ogoljenu
 („Ispod Westminsterškog mosta“, 1-5)

Earth has not anything to show more faire:
 Dull would he be of soul who could pass by
 A sight so touching in its majesty:
 This city now doth, like a garment wear
 The beauty of the morning; silent, bare“
 („Upon Westminster Bridge“, 1-5)

U ovim stihovima jasno vidimo da Wordsworth London ne doživljava uvijek negativno već da je njegov dojam metropole kombinacija ushita i mirnoće, za njega tipičan „blagi šok umjerenog iznenađenja“,¹⁴² što podsjeća na distanciranog promatrača iz drugih Wordsworthovih pjesama na kojeg vanjski svijet ostavlja emotivni učinak u stanju „mudre pasivnosti“.¹⁴³ Cijela slika Londona okupanog jutarnjim suncem stvara dojam da grad ponekad nalikuje prirodnoj, ruralnoj sredini. Kao što i sama pjesma kaže, gradski „brodovi, tornjevi, kupole, kazališta i palače leže/ otvorene prema livadama“ (6-7),¹⁴⁴ a opis grada podsjeća na ljudsko tijelo u mirovanju. Ono što nedostaje u pjesmi, a na što smo navikli kod Wordswortha, epifanijski je skok od prošlog prema sadašnjem iskustvu – pjesnik doživljava London ovdje i sada pa se možemo zapitati i je li iskustvo o kojem govori uopće njegovo. Naime, Pamela Woof ustvrdila je da je riječ o iskustvu njegove sestre Dorothy koja je u jednoj natuknici u svom dnevniku napisala da London ponekad prisvaja karakteristike poput trajnosti i moralne uzvišenosti koje uglavnom povezujemo s prirodom.¹⁴⁵

¹⁴² „Gentle shock of mild surprise“ je Wordsworthova sintagma iz scene o dječaku iz Windandera iz četvrte knjige u *Preludiju* (usp. Hillis Miller. *Topographies*, Stanford: Stanford University Press, 1995., str. 71).

¹⁴³ „Wise passiveness“ je Wordsworthova sintagma iz pjesme „Usamljena žetelica“ („The Solitary Reaper“).

¹⁴⁴ „Ships, towers, domes, theatres and temples lie/ Open unto the fields“ (6-7).

¹⁴⁵ Vidi Pamela Woof, *Dorothy Wordsworth, Writer* (Banbury: Cheney & Sons Limited, 1988.), str. 33.

Wordsworth možda koristi iste slike i riječi kako bi opisao pogled na grad, ali iskustvo grada pripada Dorothy.¹⁴⁶ Procesom naturalizacije – asimilacije grada i prirodnih arhetipa kroz Dorothyin pogled, Wordsworth pokušava ovladati nepoznatim iskustvom metropole. Prisvajanje Dorothyinog iskustva mogli bismo čitati kao izraz pjesnikove nesigurnosti u urbanoj sredini te vlastite oscilacije između ruralnog i urbanog (prirode i kulture), pokreta i mirnoće (rijeke i planina), života i smrti (jutra i srca što je utihnulo). Na taj način London postaje simbolični prostor koji prijete konstituciji autonomnog muškog sebstva.¹⁴⁷

U Knjizi sedmoj u *Preludiju*, London je primarno imaginativni prostor: Wordsworth-dječak njime je osupnut zbog preplitanja „začudnosti i nejasnog oduševljenja“ (91). Naime, Wordsworth je o Londonu prvi puta čuo od jednog dječaka iz Lake Districta koji je od rođenja bio invalid i koji mu je rekao da metropola nije neki „zlatni grad“ (87) usred „tartarske divljine“ (88) pa ga stoga mladi pjesnik doživljava kao mjesto otuđenja:

Jedna me misao zbuñjivala
 Kako to ljudi žive, susjed pokraj susjeda
 A potpuni su stranci, što jedan drugom niti ime ne znaju“
 (117-120)

One thought baffled my understanding
 How men lived, even next-door neighbours
 Yet still strangers, and knowing not each other's names“
 (ll. 117-120)

¹⁴⁶ Wordsworth posuđuje Dorothyino iskustvo i u pjesmama poput „Daffodils“, „A Night-Piece“, „The Ruined Cottage“.

¹⁴⁷ Mary Jacobus tvrdi da je spajajući London s idejom bogohuljenja, izmještenih riječi poput „lažnog cvjetanja“ i „otvorenog srama“ prostitutke, Wordsworth pridao gradu dvoznačni smisao koji prijete konstituciji muškog, samodostatnog sebstva: „(...) nalazeći se na izvoru proizvodnje i reprodukcije znakova, grad je poput žene čija je duša zgažena, ili muškarca čija otkrivena tajna mu pridaje ženske karakteristike“ (vidi *Romanticism, Writing and Sexual Difference: Essays on The Prelude*, Oxford: Clarendon Press, 1989., str. 222).

Zbog toga će Wordsworth reći da se Londonu prvi puta približavao s „uljudnom poniznošću“ (143) kao da ga je bilo strah da će se izgubiti u tom „babilonskom metežu“ (157) – mnoštvu prizora, ljudi i događaja koji djeluju na ljudski um. No takva posvemašnja ljudska prisutnost ukazuje i na onu duboku odsutnost: ljudi su jedni drugima stranci, a međuljudske veze su istovremeno hladne i otuđujuće.¹⁴⁸ Stanovnici Londona za pjesnika su gomila koju prati zaglušujuća graja, a svaki njegov pokušaj da u njima izdvoji individue osuđen je na neuspjeh: svedeni su na nerazumljive glasove ili pak kretnje (trgovkinja viče, neki putnik pokušava se probiti svojim batrljcima, dok kraj nje ga dama pristojno šeće).

Ako uzmemo da u svakom gradu postoje dva oblika prostora koji koegzistiraju, fizički i socijalni prostor,¹⁴⁹ čini se da je u smislu fizičkog prostora grad dvostruka negacija prirode koja istovremeno zrcali tu istu prirodu. Naime, kako će ustvrditi Lefebvre, grad se nadaje kao „druga priroda sačinjena od kamena i metala, sagrađena na osnovnoj prirodi od zemlje, zraka, vode i vatre“ (25). No Lefebvre dodaje, „svaka urbana sredina pokušava ujediniti spontanost i artificijelnost, prirodu i kulturu“ (...) tako da je u nju ugrađena „simulacija prirode“ (26): mondeni parkovi uz Temzu (Vauxhall i Ranelagh) koji služe za zabavu, „rijeka koja ponosno pokazuje mostove“ (129) i „kipovi i cvjetni vrtovi na prostranim trgovima“ (134) primjeri su takve simulacije. Grad je prostor koji je gusto premrežen stvarima i potencijalnim znakovima te čovjeku ne ostavlja mogućnost da ostane sâm samcat. Umjesto da je urbana sredina prostor susreta (kao što je to primjerice Grasmerska dolina), ulice u Londonu zapravo su rijeke ljudi i putujućih stvari, kočija i fijakera koji se međusobno sustižu. One postaju mreže organizirane za trgovinu i potrošnju

¹⁴⁸ Usp. Lefebvre, Henri. *The Urban Revolution* (Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2003.), str. 20.

¹⁴⁹ Usp. Pamela K Gilbert. „Sex and the Modern City: English Studies and the Spatial Turn“, u: *The Spatial Turn: Interdisciplinary Perspectives*. Barney Warf and Santa Arias (ur.) (London and New York: Routledge Studies in Human Geography, 2009.), str. 103.

te time postaju centar nove, konzumerističke ere kapitalizma. Wordsworth će i sam primijetiti „čitav niz robe koja zasljepljuje/ dućan što se niže za dućanom, sa simbolima i izrezbarenim imenima“ (173-174) pa su stoga ulice koje su vizualno označene reklamama i robom koja plijeni pažnju prolaznika centar urbane sredine.¹⁵⁰ Povrh toga, London nije samo centar Velike Britanije, on je i centar svijeta. Wordsworthovo kretanje kroz metropolu nalikuje kretanju kroz labirint u kojem se ulice susreću u „odvojenim nišama“ (186) ili „ružnim puteljcima“ (197) što se otvaraju prema širim ulicama. S obzirom da te ulice naposljetku završavaju na obalama Temze koja se pak ulijeva u ocean, uspostavlja se imperijalna veza Velike Britanije s ostatkom svijeta, a Wordsworthova šetnja londonskim ulicama simbolizira njegovo kretanje imaginativnim prostorom carstva „kojim upravlja Britanija“, što podsjeća na pjesnikov rodoljubni hvalospjev u pjesmi „Pogled s vrha crnog grebena“:

Kakav to je čisti spektakl! – Prirode djelo,
 Na zemlji, u zraku, oceanu što rodnu grudu grli,
 Čini se da to je otkrivenje beskonačno;
 Svečan prikaz čovjekovog nasljeđa,
 Tog mirnog blaženstva i moći Velike Britanije.
 („Pogled s vrha crnog grebena“, 30-34)

A spectacle how pure! – Of Nature's works
 In earth, and air, and earth-embracing sea,
 A Revelation infinite it seems;
 Display august of man's inheritance,
 Of Britain's calm felicity and power.

(„View From the Top of Black Comb“, ll. 30-34)

Pjesnik koji se nije često udaljavao od rodnog Lake Districta i nije mnogo putovao van granica Velike Britanije, po prvi puta se susreće i s velikim brojem različitih nacionalnosti: Talijanima, Židovima, Turcima, Šveđanima, Rusima, Španjolcima, Indijci-

¹⁵⁰ Usp. Henri Lefebvre, *The Urban Revolution* (Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 2003.), str. 21.

ma, Mavarima, Indonežanima, Tartarima i Kinezima, a sva ta raznolikosti i šarolikost ljudskog svijeta pokazuje nam London kao otvoren prostor Wordsworthovog vremena koji je preslika imaginativnog prostora britanskog imperija. Saree Makdisi će zbog toga reći da je London: potencijalno idealan prikaz onoga što je lokalno u globalnim okvirima: doći do nečega što bi krajem osamnaestog i početkom devetnaestog stoljeća nalikovalo „kognitivnoj mapi“ grada svakako bi podrazumijevalo projekt mapiranja cjelokupnog imperijalnog sustava kojem je London istovremeno i početak i kraj.¹⁵¹

Nemoguće je zanemariti odbojnost koju Wordsworth osjeća prema metežu velikog grada, ali i istovremenu fasciniranost njime. Pjesnikovo rodoljublje vidljivo je u gore navedenoj pjesmi „Pogled s vrha crnog grebena“, a njegova imaginativna upletenost u imperijalni projekt vlastite zemlje vidljiva je u Knjizi sedmoj u *Preludiju*. Wordsworth je znao za ulogu Britanije u kreiranju Istočnoindijske kompanije koja je od 17. stoljeća bila zaslužna za 50% svjetske trgovinske razmjene te su preko nje u Englesku stizale cijenjene namirnice poput čaja, pamuka, svile i opijuma. London u tom smislu nikada ne može postati pjesnikovim domom, jer se nikada neće pretvoriti u omeđeno mjesto: „prostor koji održava i sadržava, umjesto da dijeli i raspršuje“.¹⁵² U tom smislu sjećanje na London bolje je prepustiti zaboravu, onim „danima kojima sjećanje nije ovladalo“.¹⁵³

Kad o Londonu govorimo kao o socijalnom prostoru, tj. prostoru u kojem se ostvaruju međuljudski odnosi, on se isprva nadaje kao antiteza prirodnom okruženju Grasmerske doline. No vidjeli smo da čak i u prirodnoj sredini pjesnik idealizira međuljudske odnose, istovremeno se oglašujući na razornu moć siromaštva i uzroke raseljavanja prema urbanim sredinama. Ovdje

¹⁵¹ Vidi Saree Magdishi. „Home Imperial: Wordsworth’s London and the spot of time“, u: *Romantic Imperialism*, (Cambridge: Cambridge UP, 1998.), str. 23.

¹⁵² Vidi Edward Casey. *Remembering: a Phenomenological Study* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000.), str. 185.

¹⁵³ „days disowned by memory“, *Preludij*, Knjiga prva, stih 644.

treba spomenuti i činjenicu da je Wordsworth ranih devedesetih četiri mjeseca proveo u Londonu nakon prelaska francuskih Alpi, te je i sam bio sudionikom velikog priljeva stanovništva iz ruralnih u gradske sredine – upravo onog priljeva o kojem rogobori u Predgovoru *Lirskim baladama* iz 1800. godine. Ondje, naime, govori o „povećanom priljevu ljudi u gradove, gdje zbog jednoličnosti posla svi čeznu za neobičnim događajima, a što im svaki sat omogućavaju najnovije vijesti“. ¹⁵⁴ No ne smijemo zaboraviti da Wordsworth može rogoboriti protiv dolaska ljudi u gradove iz sigurne pozicije promatrača više srednje klase, tj. nekoga tko za život nije morao zarađivati. Kenneth R. Johnston u biografiji pod nazivom *Skriiveni Wordsworth* otkriva da je pjesnik odbio plaćeni posao te da je „u potpunosti ovisio o savjesnom vođenju kućne blagajne obitelji Wordsworth“. ¹⁵⁵ Osim toga, pjesnik je u Londonu živio u staroj jezgri grada, u blizini Royal Exchange – glavne financijske institucije u centru Londona gdje su trgovci i mešetari bili svakodnevni prizor. Također, u njegovom neposrednom susjedstvu, ulici Love Lane, mogao je sretati prostitutke i njihove svodnike. Bio je to grad koji podsjeća na pjesmu „London“ Williama Blakea iz zbirke *Songs of Innocence and Experience* (1794.) u kojoj spominje ulice što su vlasti dale u zakup samo nekim trgovcima i gdje se na svakom koraku mogu sresti prostitutke – grad koji je spoj privilegiranih i onih na samom dnu društvene ljestvice. ¹⁵⁶ No, Wordswortha ne zanima dokumentarno prikazivanje stvarnosti u metropoli, kao urbanog pjesnika Williama Blakea, već imaginativno suočavanje s gradom koji ga istovremeno odbija i privlači.

Čini se da autentičnost koju pronalazi u Lake Districtu ne može spojiti s artificijelnošću gradske sredine koja se pretvara u spektakl. Stoga je najvažniji dio Knjige sedme u *Preludiju*

¹⁵⁴ „the increasing accumulation of men in the cities, where the uniformity of their occupations produces a craving for extraordinary incident, which the rapid communication of intelligence hourly gratifies“ (Preface, *Lyrical Ballads* (1800.), u: *Selected Poems and Prefaces: William Wordsworth*, Jack Stillinger (ur.), Boston: Houghton Mifflin Company, 1965. str. 449).

¹⁵⁵ Vidi Kenneth R. Johnston. *The Hidden Wordsworth* (W. W. Norton & Company: Pimlico, 2000.), str. 177.

¹⁵⁶ Blake koristi sintagmu „chartered streets“.

Wordsworthov doživljaj Sajmišta Sv. Bartolomeja (St. Bartholomew Fair) u Smithfieldu, predgrađu Londona. Sajmište je začeto još u 12. stoljeću no tijekom 18. stoljeća postaje prava atrakcija koju dolaze vidjeti ljudi iz čitave Engleske i svijeta. Ondje se moglo vidjeti lutkarske kazališne predstave, prvi lunapark s velikim kotačima, mađioničare, akrobate, trbuhozborce, Indijance i albino ljude te trgovce koji su prodavali stoku, kućne ljubimce i igračke za djecu, a mjesto je obilovalo prostitutkama (*soiled doves*), džeparošima i lopovima. Wordsworth će biti osuđen takvim metežom pa će prizor nazvati „paklom/za oči i uši“ (659-660), „snom/monstruoznih boja, pokreta, oblika, prizora i zvukova“ (661-662). Sajmište ga podsjeća na lernejsku Hidru, grčko mitološko biće sa zmijskim tijelom i bezbroj zmijskih glava, pa cijeli prizor obuhvaća jednim nazivom – „hidrina gomi-la“ – zato što na sajmištu „niču/ ljudske glave“ (664-665), te je prepuno onih što „izvijaju vratove i naprežu oči“ (670) kako bi nešto vidjeli. Pjesnik primjećuje da ovdje ljudski identitet ovisi o spektaklu gdje postoje „prizori što oponašaju/ apsolutnu prisutnost stvarnosti“ (248-249), a cijelom gradu živost daju performansi pantomimičara, pjevača, cirkusanata, ljudi maskiranih u divove ili patuljke, klaunova i harlekina.

Zanimljivo je međutim primijetiti da je Wordsworthov susret s Londonom zasigurno važan „vremenski lokalitet“ kojem pjesnik pokušava pridati značenje. Fenomenolozi sjećanja naučili su nas da mjesta kojih se dobro sjećamo moraju za nas imati neka snažna obilježja.¹⁵⁷ Prvo od tih obilježja je „raznolikost“ – mjesta nam ostaju u sjećanju zbog raznolikosti svojih osobina, pa je London lako upamtiti zbog „šarenih slika“ (150) njegovoga „babilonskog meteža“ (157). Drugo obilježje je „izražajnost“ u kojem se susreću specifične osobine nekog mjesta koje su sposobne u nama probuditi određene emocije. Za Wordswortha je seoska sredina puno izražajnija od gradske, jer izražajnost mjesta i ljudska osjećajnost u neprekidnom su suodnosu:

¹⁵⁷ Usp. Edward Casey, *Remembering: a Phenomenological Study* (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2000.), str. 197.

Krajolici nam dolaze umotani u „suosjećajnoj sferi“ koja veću naklonost osjeća prema ergonomski oblikovanom nego prema geometrijskom, kao i prema izražajnosti u odnosu na površnu komunikaciju.¹⁵⁸

Pokušaj transformacije urbane sredine u „vremenski lokalitet“ vidljiv je na primjeru soneta „Ispod Westminsterkog mosta“, gdje grad poprima obilježja ženskog tijela, ali i u Sedmoj knjizi *Preludija* gdje pjesnik progovara o sudbinama pojedinačnih ljudi, „usputnih kontakata“ (Margalit) kojima pridaje značenje kako bi pokušao ustanoviti London kao „suosjećajnu sferu“, vrijednu sjećanja. Prvo nam prepričava priču djevojke iz Lake Districta, koja je u grad došla iz sela Buttermere, omeđenog istoimenim jezerom. Djevojku je iskoristio neki čovjek iz grada koji je imao ženu i djecu te ju je ostavio kad je zatrudnjela. Djevojka je ostala prepuštena cesti, kao i žena koju susreće Wordsworth i koja na ulici urla proste riječi „napuštena, na ponos javnih poroka“ (420) – pjesniku je potrebno malo da bi ono što vidi na ulicama Londona poistovjetio s pričom o djevojci iz Buttermerea koju je pročitao u novinama. Čini se naposljetku da preobražaj Londona u mjesto koje ima pozitivno značenje nije moguće jer je teško pridati mu neku kolektivnu vrijednost: vrline poput strpljenja, skromnosti, i dražesti koje nalazimo kod djevojke iz Buttermerea nestaju pod pritiskom gradskih poroka. Grad ženama oduzima ono što pjesnik pronalazi u seoskom okruženju: herojsku upornost da se nose i s najgorim nedaćama. Ako je u sceni s djevojkom iz Buttermerea, pjesnik bio usredotočen na etičku dimenziju života u gradu i njegove koruptivne moći, u još jednoj važnoj sceni iz Knjige sedme progovara o kontrastu između dječje ljepote i nevinosti te ružnoće i pokvarenosti onih koji bi o djetetu trebali skrbiti. U sceni o lijepom londonskom dječaku, ponovo susrećemo motiv koji je fascinirao Wordswortha – motiv djeteta i majke. Pjesnik na ulici ugleda lijepog dječarca u

¹⁵⁸ Usp. Casey, njegova je sintagma „sympathetic space“, str. 197.

krilu svoje majke i ne može vjerovati da ovakva ljepota postoji na takvom groznom mjestu, usred „raspuštenih muškaraca/ i besramnih žena“ (387-388), a njegova je majka zasigurno jedna od njih. Kao i u slučaju djevojke iz Buttermerea, dječak Wordswortha odmah podsjeća na prirodno okruženje pa ga naziva „ružom kraj kolibe“ (380) i „djetetom iz kolibe“ (381). S obzirom da je nevjerojatna ljepota dječaka u takvom nesrazmjeru s njegovim okruženjem, Wordsworth ga barem na krilima imaginacije mora istrgnuti iz ruku prljave i moralno upitne majke te ga predati Majci Prirodi koja će se o njemu brinuti: radije bi ga vidio „balzamiranog“ (400) i „zaustavljenog u rastu“ (402) nego se suočio s njegovim odrastanjem u okružju kletvi i sumnjivih poslova.

Drugim riječima, u vremenskim lokalitetima u Knjizi sedmoj u *Preludiju*, sceni s djevojkom iz Buttermerea i lijepim londonskim dječakom, Wordsworth usprkos svim naporima ne uspijeva osmisliti „suosjećajnu sferu“ koji bi London pretvorio u humano i smisleno mjesto. Naprotiv, London postaje prostor koji do kraja iscrpljuje snagu pjesnika kao „čovjeka prirode“, a time iscrpljuje i sva ona prirodna okruženja na kojima je nastao. No pjesnik ne posustaje: tvrdoglavo i uporno u gradu želi vidjeti ljepotu prirode:

Smirenost, ljepota spektakla,
 Nebo, mirnoća, mjesečeva svjetlost, prazne ulice, i zvuci
 Isprekidani kao u pustinji
 (634-636)

the calmness, beauty, of the spectacle,
 Sky, stillness, moonshine, empty streets, and sounds
 Unfrequent as in deserts

(ll. 634-636)

Kada „velika plima ljudskog života utihne (631), pjesnik osjeća da je noć svečana i smirena.

Naposlijetku, njegova imaginacija suočava se s još jednim šokom: zastaje pred prizorom slijepog prosjaka na ulici koji na

grudima nosi jasno napisanu poruku. Dok su neki kritičari ovaj važan „vremenski lokalitet“ iščitali kao pjesnikovo saznanje o mogućoj „čitljivosti“, a time i razumijevanju gradske sredine gdje sama poruka na prosjakovim prsima pada u drugi plan, čini nam se da je ipak riječ o vrlo negativnom „vremenskom lokalitetu“. Prosjak ne izgovara niti jednu jedinu riječ, ali poruka na grudima kazuje sve što trebamo znati, pa tako čovjek postaje vrsta „spomenika koji govori“. ¹⁵⁹ Naime, pjesnik zasigurno zna što piše na prosjakovim grudima, dok mi možemo samo pretpostaviti da je riječ o pozivu u pomoć. Prosjak nalikuje skupljaču pijavica iz pjesme „Resolution and Independence“, o kojoj će biti riječi u idućem poglavlju, no skupljač pijavica će neumorno pričati o svojoj sudbini, dok prosjak uporno šuti. David Bromwich će u ovom vremenskom lokalitetu vidjeti Wordsworthov humani i humanitarni impuls kojim pjesnik poziva čitatelja da osvijesti činjenicu kako i ljudi s margina imaju osjećaje te pripadaju svekolikom ljudskom rodu. Naime, iako je prosjak prikazan kao simbol otuđenja, uništen čovjek prirode koji je sveden na animalno preživljavanje, pjesnik nam želi poručiti kako zbog toga starac nije besmislen moralni entitet. Samo oni koji vjeruju da se njihov identitet zasniva na posjedovanju materijalnih stvari, vidjet će u slijepom prosjaku „neprobavljivu anomaliju“. ¹⁶⁰

No, ovdje valja dodati kako su Wordsworthovi humani i humanitarni impulsi uvijek obojeni brigom o vlastitoj budućnosti, a na to upućuje i riječ „upozorenje“ koje susrećemo i u pjesmi „Resolution and Independence“. Naime, u obje pjesme Wordsworth će čuti poziv „kao upozorenje s drugog svijeta“ (623), a to je „upozorenje“, kao što ćemo vidjeti kasnije, poziv na buđenje samom pjesniku koji razmišlja o svojoj budućnosti i mogućem životu u siromaštvu. Stoga je upitna dalekosežnost pjesnikove etičnosti koji računa na buđenje empatije u čitatelju dok će *Preludij* biti objavljen tek 1850. godine, a čitat će ga ograničeni

¹⁵⁹ Vidi Douglas J. Kneale, „Wordsworth’s Images of Language: Voice and Letter in the Prelude“ *PMLA*, 101/ 3. (1986), str. 352.

¹⁶⁰ Vidi David Bromwich. *Disowned by Memory: Wordsworth’s Poetry of the 1790s*. (Chicago and London: The University of Chicago Press, 2000.), str. 21.

viši slojevi društva. Povrh toga, krajnje je ironično da se London u Sedmoj knjizi *Preludija* razvija od lingvističkog prostora s početka scene gdje su pročelja kuća „gotovo kao naslovnice knjiga/s ogromnim slovima od vrha do dna“ (176-177) – pa stoga podsjećaju na konzumerizam i uznapredovale kapitalističke odnose – u prostor na prosjakovim grudima s jasnom porukom: takvi su ekonomski odnosi nemilosrdni prema nezaposlenima i onemoćalima koji pokušavaju preživjeti skupljanjem milostinje. Početna besmislena buka i metež sa londonskih ulica tako dobivaju značenje na prosjakovim grudima, no to je značenje krajnje negativno i ono otkriva svo licemjerje velikog grada. Drugim riječima, Wordsworth ne može vidjeti grad kao otvoreno tkivo značenja što se međusobno isprepliću zato što London za njega nije oličenje autentične Engleske. Svaki bijeg od suočavanja sa stvarnošću metropole tako postaje dijelom „romantičke ideologije“ o kojoj smo govorili na početku ove knjige, a pjesnikov postepeni bijeg od urbane stvarnosti proporcionalan je njegovom odustajanju od aktivne radikalne politike¹⁶¹ i još jedno oličenje pjesnikove moralne krize.

Na pokazanim primjerima vidjeli smo da se Wordsworth pokušava sjećati Londona pretvarajući ga u simbolički, imaginativni, fizički, socijalni i lingvistički prostor kako bi ovladao urbanom sredinom koja mu je strana i nepoznata. U pjesmi „Ispod Westminstereskog mosta“ metropolu pretvara u simbolički prostor koji, prisvajanjem Dorothinog iskustva grada, prijeti pjesnikovom samodostatnom sebstvu. U *Preludiju*, metropola postaje čitav niz različitih lokaliteta. Odraslom pjesniku potvrđuje se slika Londona koju je o metropoli imao kao dijete i zato mu prilazi sa strahopoštovanjem. Kad u njemu provodi nekoliko mjeseci, šetnje londonskim ulicama impliciraju imaginativnu šetnju prostorima britanskog kolonijalnog carstva.

Kao fizički prostor London je negacija prirode koja istovremeno zrcali tu istu prirodu, a pjesnik prepoznaje ljepotu gra-

¹⁶¹ Usp. Saree Magdishi, „Home Imperial: Wordsworth’s London and the spot of time“, u: *Romantic Imperialism*, (Cambridge: Cambridge UP, 1998.), str. 25.

da okupanog jutarnjim suncem ili zaogrnutog mjesečevim svjetlom i tišinom noći. Ulice grada su organizirane i premrežene na način da osiguravaju potrošnju, a ljudska komunikacija ostaje površna. Iako se isprva čini kao mjesto guste ljudske interakcije, mnoštvo prizora, buka i metež upozoravaju na duboko otuđenje među ljudima, a individualnost je pretvorena u kazališni spektakl. No pjesnik se trudi vidjeti grad kao mjesto s ljudskim naličjem pa ga pokušava pretvoriti u „suosjećajan prostor“ pokušavajući razumjeti sudbine ljudi koji u njemu žive kao što su djevojka iz sela Buttermere, lijepi dječak ili pak slijepi prosjak. Stoga London kao prostor socijalne interakcije pokazuje pjesnikov ambivalentan odnos prema gradu i pretvara ga u tipičan romantički topos: mjesto koje se suprotstavlja autentičnosti ruralne sredine i koje uništava „čovjeka prirode“. Od nečitljivih reklama na pročeljima kuća koje zazivaju potencijalne kupce i potrošače, grad se ironično pretvara u čitljivu poruku na grudima prosjaka, poziv u pomoć svih onih koji nemaju kupovne moći i jedva preživljavaju na hladnim i bešćutnim ulicama grada.